

Július 1. mint a városi tisztségviselők hivatalba lépésének időpontja: egy tudománytörténeti mítosz?

Ha valaki tudni szeretné, hogy a Római Birodalom városaiban mikor léptek hivatalba a tisztségviselők, az alapvető szakirodalom átlapozása során meglehetősen egységes véleményt talál: a köztársaságkorban január 1. volt a hivatali év kezdete,¹ míg a *principatus* alatt és még a *dominatus* elején is július 1. a szokásos dátum az egész birodalomban.² Néhány egyéb munkát átnézve azonban ellentmondást találunk, Galsterer szerint a hivatali év még a Kr. u. 1. században is január 1-jén indult, Crawford pedig – igen röviden – a július 1-jei dátum egész birodalomra és a teljes császárkorra való kiterjesztése ellen foglal állást, ennek ellenére mégis megfelelő bizonyítékok nélkül fogadja el több esetben a július 1-t.³

¹ Már itt fontos megjegyeznünk, hogy a hivatali év nem mindig esett egybe a naptári évvel, lásd Rómában a néptribunusi évet, ill. az OGIS 458 is külön kezeli kettőt, igaz ugyanarra a napra teszi.

² Mindenekelőtt Mommsen, Th. *CIL X* (1883) p. 90–91 (*in universo imperio adhuc saec. p. C. quarto*) és apud *CIL X* 4631 (*aetate imperatoria*), 5405 (*itaque non refutatur, fastis his quod supra p. 90. 452 docui aetate imperatoria magistratus municipales iniisse k. Iulius*), 7274–7275 (*Eosdem duoviros titulos dedicavisse, quorum alter anni est 198, alter anni 199, ostendit ad Siciliam quoque pervenire, quod obtinuisse in Italia supra p. 90 demonstravi, magistratus municipales iniisse k. Iulius*). Lásd továbbá Liebenam, W.: *Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*. Amsterdam 1967², 272–273 (eredeti megjelenés 1900; Liebenam 1967); Liebenam, W.: s.v. duoviri *RE V.B.*, 1905, 1813–1814 (Liebenam 1905); Langhammer, W.: *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen der spätantiken Zwangstaates (2.–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*. Wiesbaden 1973, 49 (Langhammer 1973). Ezt a véleményt fogadja el pl. Sartori, F.: *Problemi di storia costituzionale Italiota*. Roma 1953, 50 (Sartori 1953); Degrassi, A.: *L'amministrazione delle città*. In: Degrassi A.: *Scritti vari di antichità IV*. Trieste 1971, 81 (eredeti publikálás: 1959; Degrassi 1971); Crawford, M. H.: *Roman Towns and Their Charters: Legislation and Experience*. In: *Social Complexity and the Development of Towns in Iberia*. Ed. B. Cunliffe – S. Keay. Oxford 1995, 425 (Crawford 1995). Úgy tűnik, Crawford később megváltoztatta ezt a véleményét: Crawford, M. H.: *How to create a municipium: Rome and Italy after the social War*. In: *Modus operandi. Essays in Honour of Geoffrey Rickman*. Ed. M. Austin – J. Harries – Ch. J. Smith. London 1998, 38 (Crawford 1998): „*there is no evidence that the date of entry into office by local magistrates was ever determined centrally ... Nor is there any reason to suppose that Augustus imposed 1 July; variety persists, though 1 July seems the rule in the fourth century AD*”. Vidman, L.: *Fasti Ostienses*. Praeae 1982, 69 pedig a mellett érvel, hogy két dátum, a január 1. és a július 1. is elterjedt volt.

³ Galsterer, H.: *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*. Berlin 1971, 18. 13. jegyz. (Galsterer 1971). Az előző jegyzetben is idézett Crawford 1998 (2. jegyz.) 38 és 46 (kritikáját l. lent az egyes források vizsgálatánál). Természetesen a 2. jegyzetben hivatkozott irodalom jelentős része is regisztrál néhány július 1-től eltérő adatot, de ezeket csak kivételes eseteknek tekintik.

A feldolgozandó anyag nagysága miatt⁴ valamint területi okokból a jelen dolgozatban nem töreksem a teljességre,⁵ sem végleges és lezártnak tekinthető eredményekre, hanem – a fenti munkákban foglalt érvek és források felülvizsgálatával és néhány fontos, de eddig ilyen szempontból figyelmen kívül hagyott forrás bevonásával – arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a kérdés sokkal összetettebb annál, mint ahogy az eddigi szakirodalomban megjelent.

Először is néhány módszertani megjegyzést kell tennem a szakirodalom néhány hibás, vagy legalábbis nem igazolt előfeltevéssel kapcsolatban. A korábbi irodalom – többnyire implicit módon – azt feltételezi, hogy a hivatali év kezdete az egész birodalomban teljesen egységes volt legalább a Kr. e. 1. század utolsó harmadától legalább a Kr. u. 4. század elejéig, és két lehetőségből – január 1. és július 1. – az utóbbi volt a tipikus. Minden ettől eltérően adatolt dátumot ritka kivétellek tekintenek, ennek megfelelően, ha a január 1-jét sikerül kizárni, automatikusan a július 1-jét fogadják el – ráadásul a január elseje kizárása sem mindig problémamentes. Ennek az eljárásnak a legnagyobb hibája, hogy a szerzők nem idéznek olyan forrást, ami ezt az egységességet alátámasztaná.⁶ Sőt rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek igazolják, hogy az egyes városok vagy a *provin-*

⁴ Elméletileg a teljes görög-latin feliratos, numizmatikai és irodalmi anyagot át kellene vizsgálni. Jóllehet jól kereshető digitális adatbázisokkal rendelkezünk (pl. Clauss-Slaby, Heidelberg), túl sok a szóba jöhető kulcsszó, csak az epigráfiai anyagot tekintve minden olyan felirat, amely többé-kevésbé pontosan keltezhető és amelyen szerepel tisztségviselő, hasznos lehet. Azonban a keltezési módszerek és a tisztségviselők elnevezései – különösen a görög területeken – igen sokfélék: Neapolis példáján látni fogjuk pl. az *archontes* és *antarchontes* elnevezések valamint a *Lénaión* és a *Iulios* hónapnevek által felvetett problémákat. Ráadásul még ha a hónapnevek alapján szűrni is a feliratokat, egyes feliratok pl. a rövid ideig hivatalban lévő *consules suffecti* segítségével keltezhetők, ráadásul egy teljes konkordanciát is fel kellene állítani (vö. Pompeii esetében lent).

⁵ Terjedelmi okokból nem tárgyalom részletesen pl.: Galsterer 1971 (3. jegyz.) 38. 13. jegyz. valószínűleg helyesen teszi a hivatali év kezdetét január 1-re *Oppidum Novum*ban (CIL VIII 9642, pontos keltezés nincs, biztosan Kr. u. 41 után). Ventura Villanova, Á.: *Fasti Duovirales Coloniae Augustae Emeritae: Reflexiones sobre la concepción, gestación y nacimiento de la ciudad de Mérida*. *ZPE* 170 (2009) 221–224. (Ventura Villanova 2009) szerint a hispaniai *Emerita Augustában* április 21-én léptek hivatalba a tisztviselők. A töredékek (HEp 13, 2007, 138) rekonstrukciója rendkívül szellemes, de kellően meg nem alapozott feltevésekre és párhuzammal nem rendelkező kiegészítésekre alapul, valamint azt feltételezi, hogy a rekonstruált feliraton teljesen szabályosan szerepeltek a tisztviselők, de éppen a ránk maradt töredékek szabálytalanok. De ha teljesen helyes is a rekonstrukciója, akkor is csak a március 24. és június 9. közötti intervallumra tudja leszűkíteni a hivatalba lépést, az április 21. mint Róma születésnapja jön szóba, mindenféle bizonyító erő nélkül. Nem világos, hogy Liebenam 1967 (2. jegyz.) 273. 2. jegyz. mi alapján gondolja, hogy a CIL XIV 2964 bizonyítja a július 1-jei hivatalba lépést *Praenestében*. A *Fasti Caleni* esetében pedig a szakirodalom egyöntetűen elveti Mommsen (CIL X 4631) július 1-jére vonatkozó elképzelését, pl. Degraffi InIt 13.1 p. 270.; Eck, W.: *Consules ordinarii und consules suffecti als eponyme Amtsträger*. In: *Epigrafia. Actes de colloque international d'épigraphie latine – mémoire de Attilio Degraffi pour le centenaire de sa naissance. Actes de colloque de Rome (27–28 mai 1988)*. Rome 1991. 17–18 (Eck 1991); Eck, W.: *Probleme der Konsularfasten*. *ZPE* 118 (1997) 275–277; Crawford 1998 (2. jegyz.) 46.

⁶ Az bizonyos, hogy adott *provinciákra* kiterjedően voltak ilyen egységes szabályozások (lásd *Asia provinciára* vonatkozóan az OGIS 458-at lent), de még ezek az egységes szabályozások is változhattak az idők folyamán (szintén *Asiára* vonatkozóan l. a *CTh.* helyeket lent és a hozzájuk fűzött megjegyzéseimet), és azt sem tudjuk, hogy minden *provinciában* volt-e ilyen egységes szabályozás. Ezen feltételezett, de nem igazolt egységesség széles körű elfogadásában minden bizonnyal Mommsen tekintélye játszott a fő szerepet, illetve a *Tabula Heracleensis* és a *CTh.* 12.1.28 és 12.1.8 hibás értelmezése és ennek kiterjesztése az egész birodalomra (l. lent).

cia gyűlése (*koinon, concilium provinciae*) adott esetben⁷ szabadon megváltoztathatták a hivatali év kezdetét: az OGIS 458-as felirat jól mutatja, hogy a *provincia* gyűlésének megvolt a joga arra, hogy a hivatali év kezdetét Augustus születésnapjára tegyék;⁸ Suetonius pedig arról tájékoztat, hogy egyes itáliai városok akkortól számították az új évet, amikor Augustus náluk járt.⁹ A fenti példák jól mutatják, hogy még ha a köztársaságkorban legalább elvben egységes volt is a hivatali év kezdete a birodalom minden városában – véleményem szerint nem –, Augustus korától, azaz a császárkorban a provinciális és városi közösségek legalább egy jelentős részének (pl. egész Italia, egész Asia) joga volt arra, hogy a hivatali év kezdetét megváltoztassa, pl. azért hogy ezzel is tisztelegjen/hízelegjen a császárnak – de az is lehetséges, hogy nem is volt szükségük ilyen különleges ürügyre. De még ha feltételezzük is, hogy az év kezdetét csak a császári tiszteletadás végett lehetett megváltoztatni, Augustustól kezdve, aki a császárkultusz tekintetében jóval mérsékeltebb volt utódai többségénél, egy ambiciózus helytartó, segítségre szoruló *provincia* vagy város szinte bármilyen időpontra helyezhette az új év kezdetét, hogy megünnepelje az aktuális uralkodó születését, trónra lépését, egy nagy győzelmének évfordulóját stb. Ráadásul ennek az időpontnak nem is kellett a mi fogalmaink szerinti „kerék” időpontnak lennie (július 1., január 1.), mivel Augustus születésnapja szeptember 23. volt, mégis ez lett az asiai új naptár kezdőpontja. Így ha sikerül is egy pár hetes intervallumra leszorítani egy adott városban a hivatalba lépés idejét, nem következtethetünk minden további nélkül arra, hogy ez az időpont „nyilván” az adott intervallumba eső hónap elseje stb. volt.

Részben a fentiekből következik az a probléma, hogy a szerzők a „nem zárja ki a július 1-jei évkezdetet” általában „bizonyítja a július 1-jei évkezdetet”-ként értelmezik, különösen ha a január 1-jét már előtte kizárták. Ezen felül gyakran nem egyértelmű az adott szerző gondolatmenete, mivel részletes érvelés nélkül, gyakran csak a felirat CIL sorszámát megadva tekintik igazoltnak, hogy az adott városban július 1-jén léptek hivatalba a tisztviselők.¹⁰ Rendkívül gyakori a *petitio principii* is, azaz a július 1-jét csak olyan gondolatmenettel tudják igazolni, amely csak akkor igaz, ha már eleve csak a július 1-jét vesszük számításba. Továbbá rendkívül aránytalan a hivatkozott feliratok térbeli eloszlása is, főleg Italia illetve a nyugati *provincia*ák képviseltetik magukat, míg a komoly városi hagyománnyal rendelkező Keletről alig idéznek forrást, pedig az igazi sokszínűség ott lehetett, mivel városi intézményeiket a rómaiak is elfogadhatták, és így a rómaiaktól – már ha volt egyáltalán ilyen – eltérő évkezdetet is, a szakirodalomban még-

⁷ A *CTh.* 12.1.28 ugyanakkor igazolja, hogy a hivatalba lépést és a választásokat császári rendeletek is szabályozhatták, ebben az esetben értelemszerűen nem volt meg a *koinon* vagy a város ilyen irányú a szabadsága. Mivel az OGIS 458 és a *CTh.* 12.1.28 is Ásiára vonatkozik, bizonyos, hogy Asia esetében ennek a szabadságnak a csorbulása valamikor a *principatus* folyamán következett be. Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy egy időben bizonyos városoknak/*provincia*áknak megvolt ez a szabadsága, másoknak ellenben nem.

⁸ A felirat részletes elemzését l. lent.

⁹ Suet. *Aug.* 59 (*Quaedam Italiae civitates diem, quo primum ad se venisset (sc. Augustus), initium anni fecerunt.*) Ebben az esetben nem is az a lényeges kérdés, hogy ez valóban így volt-e Augustus esetében, hanem hogy Suetonius minden további nélkül elképzelhetőnek tartja. Természetesen a naptári év és a hivatali év nem feltétlenül esett egybe, de e történet mindenképpen jelzésértékű.

¹⁰ Pl. Liebenam 1967 (2. jegyz.) 273 esetében a köztársaságkori január 1-jét és a császárkori július 1-jét tartalmazó tagmondathoz egy jegyzetben szerepelnek a források.

sem jelenik meg e két terület különbsége, hanem többnyire az egész birodalomról beszélnek.¹¹

A kérdésben állást foglалó kutatók döntő többsége¹² szerint a *Tabula Heracleensis* (*Lex Iulia municipalis*nak is nevezik, bár az azonosítást újabban vitatják) igazolja, hogy a késő köztársaságkorban a városi tisztségviselők január 1-jén léptek hivatalba, megválasztásuk pedig július 1-jén történt. A hivatalba lépés időpontjának igazolására a következő részletet használják:

Quei minor annos XXX natus est erit, nei quis eorum post K(alendas) Ianuar(ias) secundas in municipio colonia praef(ectura) IIvir(atum) IIIvir(atum) neve quem alium mag(istratum) petito neve capito neve gerito ... TH 89–90

Az itt szereplő január 1. – *post K(alendas) Ianuar(ias)* – az elmélet alapja. Azonban ezen elmélet bizonytalanságát jól mutatja, hogy Mommsen eredeti véleménye szerint ezt a helyet nem lehet felhasználni a hivatali év kezdetének meghatározásához,¹³ de később mégis erre hivatkozik,¹⁴ ezzel szemben Crawford éppen az ellentétes irányba módosítja a véleményét,¹⁵ mindketten részletes érvelés nélkül. Hogy e szöveg helyet a hivatalba lépés időpontjának meghatározására használjuk, annak az a legnagyobb problémája, hogy adott egy időpont és három különböző esemény: a hivatalra történő pályázás (*petere*), a tisztség megszerzése (*capere*) és a tisztség viselése (*gerere*). A dátum és a három esemény közötti pontos viszony azonban nem derül ki a szövegből. Ennek megfelelően, ha el is fogadjuk, hogy a január 1. valamely, a választásokkal kapcsolatos eseményhez tartozik, mi indokolja, hogy ez az esemény éppen a hivatalba lépés legyen? Lehetne akár a hivatalra pályázás határideje (*petere*),¹⁶ mivel pedig legalább két hónapnak kellett eltelnie a hivatalra pályázás és a hivatalba lépés között, a hivatalba lépés bármikor lehetett március 1. után.¹⁷ A két értelmezés, ti. hogy a január 1. a hivatalba lépés pontos időpontja vagy a hivatalra pályázás határideje, egyenértékű, egyik sem igazolható vagy zárható ki.

¹¹ Természetesen nyugaton is voltak helyi érák, eltérő naptári rendszerek, l. pl. Neapolis esetében.

¹² Mommsen CIL X p. 90; Mommsen, Th.: *Römisches Staatsrecht*. Leipzig 1887 I. 565; Liebenam 1967 (2. jegyz.) 272–273; Liebenam 1905 (2. jegyz.) 1813; Degrassi 1971 (2. jegyz.) 81.; Galsterer 1971 (3. jegyz.) 38. 13. jegyz.; Langhammer 1973 (2. jegyz.) 48; Crawford 1995 (2. jegyz.) 425; Kunkel, W. – Wittmann, R.: *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik. Zweiter Abschnitt: Die Magistratur*. München 1995. 88–89. 125. jegyz.; *contra* Mommsen, Th.: *Zur Lebensgeschichte des jüngeren Plinius*. In: idem: *Gesammelte Schriften IV*. Berlin 1906, 415. 1. jegyz. (eredeti megjelenés: 1869; Mommsen 1906) és Crawford 1998 (2. jegyz.) 38.

¹³ „*Das Municipalgesetz Caesars Z. 89 beweist für die Zeit des Antritts der Gemeindebeamten gar nichts*” Mommsen 1906 (12. jegyz.) 415. 1. jegyz.

¹⁴ Pl. CIL X 1883. 91.

¹⁵ „*The Tabula Heracleensis assumes – and another clause elsewhere in the statute that is no preserved – may have prescribed – that local magistrates will enter office on 1 January,*” Crawford 1995 (2. jegyz.) 425 és „*The Tabula Heracleensis, ll. 89–107, implies that some magistrates entered office on 1 January, but neither implies that all did nor prescribes that all should.*” Crawford 1998 (2. jegyz.) 38.

¹⁶ A hivatalra pályázás folyamatát l. lex Mal. 51 skk.

¹⁷ Úgy tűnik, hogy a megválasztott tisztviselőknek általában két hónap állt a rendelkezésére, hogy fellebbezzenek a megválasztás ellen, így a választásoknak legalább két hónappal meg kellett előznie a hivatalba lépést, vö. *Cod.* 7.63.1 = *CTh.* 11.30.10 és *CTh.* 11.30.19.

Mindemellett azonban igen valószínű, hogy a szövegben említett január 1-je semmiféle valós kapcsolatban nincs se a tisztségviselők hivatalba lépésének, sem a pályázati határidőnek a pontos időpontjával, hanem pusztán egy türelmi, átmeneti időszak végét jelezhetette. Ezen átmeneti időszak célja pedig az lehetett, hogy elejét vegye az azokkal a tisztségviselőkkel kapcsolatos a problémáknak, akik a törvény kibocsátásakor már hivatalban voltak (*gerere*), de nem feleltek meg az új előírásoknak, azaz a törvény ezen előírása az éppen hivatalban lévő tisztségviselőkre szándékosan nem vonatkozik, csak a leendőkre.¹⁸ A különböző városok különböző lehetséges gyakorlata miatt a január 1. tehát nem feltétlenül a hivatalba lépés stb. pontos időpontja, hanem csak egy türelmi időszak végét jelölő „kerek” időpont, az év eleje. Ezt az értelmezést erősíti meg az is, hogy máshol is találkozunk ilyen január 1-jei határidővel a szövegben:

... *ne quis in ieis vieis post K(alendas) Ianuar(ias) / primas plostrum interdiu post solem ortum, neve ante horam X diei ducito, agito ...* TH 56–57

Ebben az esetben sem volt semmi más oka a január 1. használatának, csak az, hogy az az év eleje, így alkalmas egy türelmi időszak végének.

Összegezve azt kell mondanunk, hogy maga a szöveg még Crawford igen óvatos megfogalmazását sem támasztja alá: „*The Tabula Heracleensis, ll. 89–107, implies that some magistrates entered office on 1 January, but neither implies that all did nor prescribes that all should.*”¹⁹ Sokkal valószínűbb, hogy a január 1-je csak mint a naptári év eleje szerepel,²⁰ egy általános türelmi időt jelölő, kerek időpontként, anélkül, hogy igazolná, hogy „*some magistrates entered office on 1 January*”.

A *lex Ursonensis* töredékei viszont valóban azt sugallják, hogy a helyi tisztviselők január 1-jén léptek hivatalba a hispaniai Ursóban.

IIviri, qui primi ad pr(imas)²¹ K(alendas) Ianuar(ias) mag(istratum) habebunt... (Urs. 63)

¹⁸ Ezért is szerepel a következő *utáni* január 1. (*post K(alendas) Ianuar(ias) secundas*), elképzelhető ugyanis, hogy egy tisztségviselőt már megválasztottak, esetleg már hivatalba is lépett, amikor kibocsátották a törvényt. Ha pedig a helyi gyakorlatnak megfelelően pl. 30 évesnél fiatalabbat választottak, akkor a törvény szerint nem lehetne tisztségviselő, de *de facto* esetleg éppen az. Ha azonban a következő *utáni* január 1. szerepel, akkor még van idő arra, hogy ezeknek, a még a törvény kibocsátása előtt megválasztott és/vagy hivatalba lépő tisztségviselőknél a hivatali ideje lejárvon, mire ez a rendelkezés ténylegesen hatályba lépne, vö. Crawford, M. H. (ed.): *Roman Statutes I*. London 1996. 384 (Crawford 1996). Így kap értelmet – a pleonasztikus jogászai megfogalmazás mellett – a *gerere* is, mivel ha a január 1. a tényleges hivatalba lépés időpontja lenne, akkor a hivatalviselés tiltása már felesleges lenne, hiszen ha nem is pályázhat és nem is szerezhet hivaltalt január 1. után, akkor értelemszerűen nem is viselheti azt.

¹⁹ Crawford 1998 (2. jegyz.) 38.

²⁰ Mivel a törvényt Rómában vagy legalábbis római tisztviselők állíthatták össze, számukra evidens lehetett, hogy a naptári és a hivatali év is január 1-jén kezdődött Rómában, de ez semmit sem árul el a Rómán kívüli városokról, mivel ha egy az egyben Rómát követnék, akkor mindenhol január 1. lenne a hivatalba lépés időpontja, ez viszont bizonyíthatóan nem így volt.

²¹ Ez Crawford 1996 (18. jegyz.) 401 kiegészítése, a másik lehetőség *pr(idiem)* (vö. Stylow, A. U.: *Texto de la Lex Vrsonensis*. *SHHA* 15 (1997) 271; Mommsen, Th.: *Lex Coloniae Iuliae Genetivae Vrbanorum sive Vrsonensis*. In: idem: *Gesammelte Schriften* I. Berlin 1905. 258 (Mommsen 1905), más szerzők (FIRA I 180, Bruns, C. G. (ed.): *Fontes Iuris Romani Antiqui*. Tubingae 1907. 124; Mommsen 1905. 254.) csak a *pr.* rövidítést írják ki. Ennek itt nincs jelentősége, mivel valószínűleg mindkettő azt jelenti, hogy december 31-ig tartott a hivataluk, annak ellenére, hogy a *primas*

és egy jóval töredékesebb, csak 2006-ban publikált részlet:

...]primis ader(unt) K(alendis) Ianuar(iis) et eum [...(Urs. 18)²²

Az első részlet kifejezetten arról szól, hogy a tisztviselők január 1-ig töltötték be a hivatalukat, és a második is talán erre utalhat, hiszen ennek a szöveggörnyezetében is a választásokról van szó. Így kijelenthetjük, hogy a tisztviselők január 1-jén léptek hivatalba, azonban az évet nem tudjuk meghatározni, mivel a szöveg keltezése problematikus. A szöveg eredeti változata Caesar halála körül vagy nem sokkal később keletkezett (Kr. e. 44/43). A ránk maradt szöveget azonban később vették bronzba (szerepel benne pl. a Baetica *provincia* név, amelyet csak Augustus hozott létre) a Flaviusok alatt²³ vagy esetleg Kr. e. 20 és Kr. u. 24 között.²⁴ Mindkét lehetőség későbbi, mint Kr. e. 34, ameddig pedig – Mommsen véleménye szerint – már lejajlott a január 1-ről július 1-re történő váltás.²⁵ A lex Ursonensist azonban mégsem lehet felhasználni arra, hogy megcáfoljuk vele a mommseni július 1-jei hivatalba lépést, vagy legalábbis egy határozott kivételt állítsunk vele szembe. Az ugyanis igaz, hogy a ránk maradt szöveg Kr. e. 34 utáni, és ekkor már Mommsen és követői véleménye szerint a július 1-jei hivatalba lépés volt a bevett, de a vizsgált 63. caput csak a törvény kibocsátását követő első – nem teljes évre vonatkozik.²⁶ Így ennek a január 1-jére vonatkozó adatát még akkor sem feltétlenül változtatták volna meg, ha időközben a július 1-je vált volna az általánossá. Hasonló a helyzet a 18. caputal is, bár töredékessége miatt ez nem igazolható maradéktalanul, úgy tűnik, ott is csak az első tisztviselőkről/választásokról volt szó:²⁷ *primis ... K(alendis) Ianuar(iis)*.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy Ursóban Kr. e. 44/43 körül január elsején léptek hivatalba a tisztviselők, de nem tudjuk, hogy a szöveg jóval későbbi bronzba vésésének idején is így volt-e.

A **Fasti Venusini** az egyetlen feliratunk, amelyen a július 1. mint a tisztviselők hivatalba lépésének dátuma *expressis verbis* megjelenik, így Mommsen nyomán²⁸ erre a felíratra szokás hivatkozni annak igazolása végett, hogy legkésőbb Kr. e. 34-től már az addigi január 1. helyett július 1. volt a hivatalba lépés általános időpontja. A július 1. mellett azonban egyéb dátumok is megjelennek a felíraton:

kiegészítése január 1-et jelent. Hasonló helyzetben ugyanis nem teljesen következetes az időpontok kiírása a felíratokon: pl. Fasti Venusin a Kr. e. 34. és 33. évek tisztviselői július 1-től július 1-ig voltak hivatalban, pedig az utóbbiaknak szigorúan véve július 2-től kellett volna, ha az előzőek ténylegesen július 1-jével bezárólag töltik a hivatalukat.

²² Vö. Caballos Rufino, A.: *El nuevo bronce de Osuna y la política colonizadora romana*. Sevilla 2006 (Caballos 2006).

²³ Broughton, T. R. S.: *Municipal Institutions in Roman Spain*. *Cahiers d'histoire mondiale* 9 (1965) 136. és Crawford 1996 (18. jegyz.) 395.

²⁴ Caballos 2006 (22. jegyz.) 402–411.

²⁵ Lásd a Fasti Venusini tárgyalásánál.

²⁶ A 62. caput a hivatszolgák (*apparitores*) létszámát, feladatait és fizetését tárgyalja; ennek kiegészítése a 63. caput, amely az első, nem teljes évben szolgálatot teljesítő hivatszolgák arányosan kevesebb fizetését írja elő vö. Mommsen 1905. (21. jegyz.) 259 és d'Ors, A.: *Epigrafía jurídica de la España romana*. Madrid 1953. 183.

²⁷ A szöveg rendkívül töredékes, így sem azt nem tudjuk igazolni, hogy az első évre vonatkozik, sem azt, hogy egy későbbire, amit mindenképpen érintett volna egy későbbi átszerkesztés.

²⁸ CIL X p. 90. Vö. pl. Liebenam 1967 (2. jegyz.) 273; Degrassi 1971 (2. jegyz.) 81; Crawford 1998 (2. jegyz.) 46.

ÉV	IDŐTARTAM	TISZT.	NÉV
34	júl. 1. – júl. 1.	IIvir	Q. Larcus, C. Rumeius
		aed.	M. Metilius, L. Annaeus
		quest. ²⁹	C. Sulpicius, C. Salvius Bubulcus
33	júl. 1. – júl. 1.	IIvir	C. Aemilius, Q. Pontienus
		aed.	C. Valerius, C. Turpilius
		quaest.	L. Livius Ligus, L. Cornelius
32	júl. 1. – szept. 1.	praef.	T. Licinius, L. Cornelius
	szept. 1. – febr. 1.	IIvir	C. Plotius, C. Annaeus
	júl. 1. – febr. 1.	aed.	C. Annus, Sex. Vettius
	júl. 1. – júl. 1.	quaest.	L. Scutarius, M. Calpurnius
31	febr. 1. – júl. 1.	IIvir	Sex. Titius, L. Geminius
		aed.	P. Sextilius, Q. Luccius
	júl. 1. – jan. 1.	IIvir	L. Scutarius, T. Sepunius
		aed.	T. Antonius, M. Valerius Mess(alla)
		quaest.	L. Annus, C. Valerius
30	jan. 1. – jan. 1.	IIvir	L. Cornelius, Q. Vettius
		quaest.	C. Cassius, C. Geminius Nig(er)
		aed.	nincs felüntetve ³⁰
29	(jan. 1. – jan. 1.) ³¹	IIvir q.	L. Oppius, L. Livius
		aed.	M. Narius, C. Mestrius
		quaest.	Q. Plaestinus, Sex. Fadius
28	jan. 1. – júl. 1.	IIvir	S. Gaius, C. Geminius Nig(er)
		aed.	Q. Caetronius, C. Clodius

Bizonyítja-e ez a felirat, hogy ettől kezdve (Kr. e. 34, esetleg 28) július 1. volt a tisztségviselők hivatalba lépésének időpontja? Nem, mert nem tudjuk, hogyan folytatódott, és nem tudjuk azt sem biztosan megállapítani, hogy mi okozta a változást. A folytatás jelentőségét jól mutatja, hogy ha a 28. év elveszett volna, akkor joggal érvelhetnénk amellet, hogy 30-tól a január 1-jei hivatalba lépés volt a szokásos. Hogy a 28. év július 1-jei időpontja valóban azt jelenti, hogy innentől már mindig július 1. szerepelt, azt pedig azért nem tudjuk, mert nem ismerjük a korábbi változások pontos okait, így nem tudjuk, hogy ez a július 1. csak egy újabb ideiglenes változást jelent-e, vagy pedig az ettől fogva érvényes standardot. Ugyanilyen okból bármennyire is csábít a töredék elején elhelyezkedő július 1-jék sora arra, hogy ezt a dátumot fogadjuk el standardnak, a végén egy sor január 1-jét találunk (31, 30, 29, 28), ráadásul nagyjából ugyanannyi

²⁹ Azzal a megjegyzéssel, hogy *hoc anno quaestores creati*. Ezt Degrassi (InIt 13.1 p. 251) úgy értelmezi, hogy a *quaestura* nem tartozott Venusiában a rendes tisztségek közé, hanem csak *personale munus* volt, vö. Dig. 50.4.18.2.

³⁰ Degrassi InIt 13.1 p. 256, Mommsen szerint (CIL IX 422; Dessau ILS 6123 is így) valójában a *quaestores* neve esett ki, az itt szereplők *aedilisek*, míg a *quaestores* a következő sorra, az elveszett *quaestorokra* vonatkozna.

³¹ A feliraton nincs jelölve, mivel azonban az előző év tisztviselői január 1-jéig, a következő évek pedig január 1-jétől voltak hivatalban, ez a kiegészítés adódik.

január 1-t, mint a július 1-t. A 32. évnél megjelenő *praefectusok* és a tisztségek időtartamainak összezavarodása valamilyen rendkívüli körülményt sejtetnek, Dessau³² és Degrassi³³ szerint a *contentiones candidatorum* miatt léptek hivatalba *duumvirek* helyett *praefectusok*. Ez esetben viszont 31-ben már visszatérhettek volna a július 1-jei hivatalba lépéshez, mégis csak fél évig, január 1-jeig választották meg az új tisztségviselőket, Degrassi szerint azért, mert a sok jelöltet a rövidített időtartamú és így többeknek lehetőségét biztosító tisztségekkel próbálták kielégíteni.³⁴ Ha ez valóban így történt – bár nincs rá forrásunk és a rengeteg pályázó ellen szól, hogy ugyanazokkal a személyekkel többször találkozunk a tisztségviselők között³⁵ –, akkor semmi akadályja nincs annak, hogy ezt tételezzük fel a 28. évnél is. Így nem azért tartana július 1-jeig a *Ilviratus* és az *aedilitas*, hogy újra visszatérjenek a szokásos július 1-jei hivatalba lépéshez³⁶ – amit egyébként már 31-ben megtehettek volna –, hanem azért, mert sok volt a pályázó. Ráadásul ha a város saját jogon, nyilván a potenciális pályázók nyomásának engedelmessé, tetszése szerint variálhatja a tisztségek időtartamát és ezáltal a hivatalba lépés idejét, ez már önmagában is egy központosított egységesített és kötelező szabályozás ellen szól.

Ezek szerint a Fasti Venusini legfeljebb annyit bizonyít, hogy *két* időpont, a január 1. és a július 1. tűnik általánosnak, de nem kötelezőnek. S bár el kell ismernünk, hogy a felirat elején és végén lévő július 1-jei hivatalba lépés nagyon csábít arra, hogy a közöttük lévő egyéb időpontokat csak valami eseti zavarnak tekintsük, ám nem tudjuk, hogy ezt a zavart mi okozta vagy hogy hogyan folytatódott, a felirat értelmezése nem egyértelmű. A két standard időpont feltételezése jobban illik a hivatalba lépések más városokban biztosan megállapítható időpontjához is, mintha csak a július 1-jét tekintenénk annak. Mindemellett ha bizonyítottnak is fogadnánk el, hogy a január 1. az anomália, az sem igazolna semmi mást, csak azt, hogy *Venusiában* július 1. a hivatalba lépés időpontja, a szakirodalom pedig adós marad annak megválaszolásával, hogy miért is kellene ezt az időpontot térben és időben is általánosnak tekintenünk.

A hivatalba lépést vizsgáló szakirodalom eddig nem fordított figyelmet az OGIS 458-as feliratra, pedig ez két szempontból is jelentős számunkra, egyrészt igazolja, hogy Asia provinciában Kr. e. 9-től kezdve szeptember 23-án kezdődött mind a naptári, mind a hivatali év, másrészt világosan mutatja, hogy a helytartó a provinciális tanáccsal saját hatáskörben dönthetett arról, hogy mikor kezdődjön az év, ez pedig értelemszerűen egy központosilag meghatározott évkezdet ellen mutat. Természetesen lehettek és voltak is különbségek az évszázados városi hagyományokkal, saját érával, gyakran a „klasszikus” római helyett görög vagy makedón naptárral rendelkező Kelet³⁷ és a római mintákat jobban követő Nyugat között, és így nem lehet minden további nélkül összemosni a két

³² ILS II.1 p. 541. 6. jegyz.

³³ InIt 13.1 p. 251.

³⁴ Degrassi InIt 13.1 p. 251.

³⁵ C. Valerius 33-ban *aedilis*, 31-ben *quaestor*; C. Geminius 30-ban *quaestor* (Mommsen szerint *aedilis*), 28-ban *duumvir*; L. Cornelius 33-ban *quaestor*, 32-ben *praefectus*, 30-ban *duumvir*. Bár való igaz, hogy a *quaestura* nem egy magas tisztség, de ha rengeteg pályázó van, jobb híján, ideiglenesen talán megtenné. Ezt akár rá is foghatnánk Geminius és Cornelius esetére, de túl sok pályázó esetében különösen furcsa lenne, hogy a 33-ban már *aedilis* C. Valerius, két évvel később az alacsonyabb *quaesturát* tölti be.

³⁶ Dessau ILS II.1 p. 541. 13. jegyz., Degrassi InIt 13.1. p. 256.

³⁷ Vö. Samuel, A. E.: *Greek and Roman Chronology. Calendars and Years in Classical Antiquity*. München 1972 (Samuel 1972), a keleti naptárakkal kapcsolatban különösen 171–188.

területet.³⁸ De teljesen külön sem kezelhetjük, hiszen Nyugaton és magában Itáliában is találkozunk helyi érákkal (Patavium,³⁹ Emerita,⁴⁰ Taormina,⁴¹ Puteoli,⁴² Interamna⁴³) és saját naptárral (pl. Neapolis/Lénaion)⁴⁴ is. Az OGIS 458 tehát véleményem szerint nem csak a Kelet vonatkozásában, hanem birodalmi szinten is jelzi, hogy a helytartónak és/vagy a *concilium provinciaenak*, *koinon*nak esetleg a városoknak volt autonómiája a hivatali év meghatározásában,⁴⁵ továbbá azt is, hogy a praktikumot gyakran egyéb szempontok írták felül, azaz csak azért, mert a mi gondolkodásunk szerint a helyi hagyományok csak bonyolítanak a dolgokat, még nem feltétlenül kell széleskörű egységesítést feltételeznünk.⁴⁶ A több példányban is – bár töredékesen – fennmaradt felirat vonatkozó része a következő:

...δοκεῖ μοι / πασῶν τῶν πολιτειῶν εἶναι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν νέαν νομηνίαν / τὴν τοῦ θηοτάτου Καίσαρος γενέθλιον, ἐκεῖνῃ τε πάντας εἰς τὴν / ἀρχὴν ἐνβαίνειν, ἥτις ἐστὶν πρὸ ἐννέα καλανδῶν Ὀκτωβρίων⁴⁷ ...OGIS 458. IV.20–23; Kr. e. 9k.⁴⁸

³⁸ Bár Mommsen is (CIL X p. 91) *in universo imperio*-t ír a július 1-jei hivatalba lépésre, ráadásul a javaslatot a római helytartó terjesztette elő.

³⁹ Harris, W. V.: *The Era of Patavium*. *ZPE* 27 (1977) 283–293.

⁴⁰ Ventura Villanova 2009 (5. jegyz.) 218–219.

⁴¹ Ruck, B.: *Die Fasten von Taormina*. *ZPE* 111 (1996) 271–280.

⁴² CIL X 1781.

⁴³ CIL XI 4170.

⁴⁴ Lásd Neapolisnál.

⁴⁵ Ezt a *Fasti Venusini* értelmezésénél is feltételezi a kutatás (l. ott), de erre utal Suet. *Aug.* 59 is Itáliával kapcsolatban.

⁴⁶ Elég akár csak az évek számozásának eltérésére gondolnunk, Egyiptomban az egyiptomi év alapján, nyugaton az uralkodók tribunusi éve alapján, Keleten pedig – de akár bizonyos nyugati városokban is – a helyi érák alapján.

⁴⁷ Patay-Horváth A. fordítása itt éppen a lényegyet tekintve pontatlan („*Szerintem minden államban ugyanarra a napra, mégpedig a legistenibb Caesar születésnapjára esik az újév, és ugyanazon a napon lép mindenki hivatalba, ez pedig nem más, mint az október elsejét megelőző kilencedik nap (szeptember 23.)*” Borhy L. (szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény*. Budapest 1998. 428). Ha ugyanis a *δοκεῖ μοι* kifejezést „úgy látom, jól tudom” értelemben vesszük (Patay-Horváthnál „szerintem”), akkor nincs értelme a szöveg többi részének sem, pl. hogy a helytartót ezen javaslatáért megjutalmazták (Patay-Horváthnál is látszik az ellentmondás: „*O javasolta azt a hellének által eddig ismeretlen megtiszteltetést Augustusnak, hogy az ő születésnapjától számítsák az idő kezdetét.*” ~...καὶ τὸ μέχρι νῦν ἀγνοηθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ τειμὴν εὔρετο, τὸ ἀπὸ τῆς ἐκεῖνου γενέ/σεως ἀρχεῖν τῶν βίω τὸν χρόνον” VI.47–49) A fentiek miatt az itt szereplő *δοκεῖ μοι* kifejezés értelme inkább: *jönak látom, hogy ez és ez történéjék...* (Borzsaák I. fordításában: „*javaslatom az, hogy valamennyi városnak azonos újévkezdeté legyen, még pedig az isteni Caesar születése napja, és mindenki ezen a napon lépjen hivatalba, azaz október Kalendae-ja előtt kilenc nappal*”, Borzsaák I. (szerk.): *Római történeti chrestomatia*. Budapest 1963. 205).

⁴⁸ A feliratot hagyományosan Kr. e. 9-re keltezik (részletesen l. Laffi, U.: *Le iscrizioni relative all'introduzione nel 9 A.C. del nuovo celandario della provincia Asia*. *SCO* 16 [1967] 27–34), újabban Kr. e. 8 (Bennett, Chr.: *The Early Augustan Calendars in Rome and Egypt*. *ZPE* 142 [2003] 226–227 és Bennet, Chr.: *The Early Augustan Calendars in Rome and Egypt: Addenda et Corrigenda*. *ZPE* 147 [2004] 165, 167) és Kr. e. 7 (Buxton, B. – Hannah, R.: *OGIS 458, the Augustan Calendar, and the Succession*. In: *Studies in Latin Literature and Roman History XII*. Ed. C. Deroux. Bruxelles 2005, 290–306) is felmerült.

A szövegben a helytartó javasolja, hogy Augustus születésnapja, szeptember 23-a legyen mind a naptári év kezdete, mind a tisztviselők hivatalba lépésének időpontja.⁴⁹ A továbbiakban ezt a *koinon* elfogadja,⁵⁰ sőt koszorúval tüntetik ki Paulus Fabius Maximust, mivel ilyen rendkívüli javaslattal állt elő a császár megiszteltetésével kapcsolatban.⁵¹ Maga a szöveg és a szakirodalom is⁵² hangsúlyozza tehát a megiszteltetés rendkívüli, szokatlan voltát. Nem szabad azonban elfelednünk, hogy Augustusszal, az első császárral kapcsolatban sok minden „rendkívüli” történt, amely az utódai számára viszont precedenst teremtett.⁵³ Ennek megfelelően a vizsgált felirat azon felül, hogy Kr. e. 9-től a szeptember 23-i hivatalba lépést bizonyítja Asia városaiban, egyszersmind azt is jelzi, hogy – akár erre a precedensre is hivatkozva –, bármely ambiciózus helytartó, *provincia* vagy városi közösség gyakorlatilag bármely tetszőleges időpontban kezdhette a naptári és/vagy hivatali évét, hiszen bármelyik későbbi császár esetében is választhatták a születésnapját, trónra lépését, egy győzelmének évfordulóját stb. az év kezdetének.

Liebenam⁵⁴ a bizonyítékok között felsorolja a *Fasti Lucerini* egy töredékét⁵⁵ is (bizonyára a július 1-je alátámasztására), Crawford viszont – az *InIt.* 13.1.10-re utalva – azt mondja, hogy Luceriában „*magistrates most probably enter office on 1 January*”⁵⁶ Egyikünnél sem szerepel részletes érvelés. A szöveg a következő:

[---]inus [---aed(iles)]
 [Imp. Caesare] August(o) XII, [L. Cornelio P. f. Sulla co(n)s(ulibus)] Kr. e. 5
 [suffecti] L. Vini]cius L. f. M. n. [Q. Haterius – f.]
 [C. S]ulpicius C. f. Galba
 [---]nnius L. f. Canu(lei)us Crisp(us), L. H[--- IIvir(i)]
 [---]s A. f., L. Fu[-----aed(iles)]
 [C. Calvisio] C. f. Sabino, L. P[assieno – f. Rufo co(n)s(ulibus)] Kr. e. 4

Igaz, hogy a helyi tisztviselők a Kr. e. 5. év *consul suffectusai* (L. Vinicius, Q. Haterius és C. Sulpicius Galba) után szerepelnek,⁵⁷ és közvetlenül a Kr. e. 4. év *ordinariusai* előtt, de ebből semmiféle bizonyítékot nem vonhatunk le a hivatalba lépésük idejére vonatkozóan, mivel a különböző Fastikon különféleképpen rendezték sorba az eseményeket.

⁴⁹ A szakirodalom általában a caesari naptárreform augustusi kiigazításával kapcsolatban szokta vizsgálni ezt a dokumentumot, számunkra ez most érdektelen.

⁵⁰ Δι' ὅ... δεδóχθαι τοῖς ἐπὶ τῆς Ἀσίας Ἑλλησιν ἄρχειν τὴν νῆαν νουμηνίαν πάσα[ις] / ταῖς πόλεσιν τῆ πρὸ ἐννέα καλανδῶν Ὀκτωβρίων, ἧτις ἐστὶν γενέθλιος ἡμέρα τοῦ Σεβαστοῦ, ... VI.49–52

⁵¹ Τὸν δὲ ἐψηφισμένον στέφανον τῷ τὰς μεγίστας εὐρόντι / τειμαῖς ὑπὲρ Καίσαρος δεδόσθαι Μαξιμῶι τῷ ἀνθυπάτῳ ... VI.56–57.

⁵² Τὸ μέχρι νῦν ἀγνοηθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ τειμῆν VI.47–48., illetve Sherk, R. K.: *Roman Documents from the Greek East*. Baltimore 1969. 334: „*Paulus Fabius Maximus proposes a somewhat unusal manner of honoring the emperor.*”

⁵³ Akár csak az időszámítással kapcsolatban is elég az augusztus vagy július hónapnevünkre, és a – kevésbé maradandó – hasonló próbálkozásokra (Germanicus, Domitianus) gondolnunk.

⁵⁴ Liebenam 1967 (2. jegyz.) 273. 2. jegyz.

⁵⁵ CIL IX 786; *InIt* 13.1.10.

⁵⁶ Crawford 1998 (2. jegyz.) 46.

⁵⁷ Ekkor a *suffectusok* általában július elsején léptek hivatalba, lásd lent Pompeiinél.

Egyes esetekben⁵⁸ a helyi tisztviselők neve a *suffectus*ok között szerepel, és így ezt valóban fel lehet használni a hivatalba lépés idejének meghatározására, ti. szigorú kronológiai rendben szerepelnek az események, azaz a helyi tisztviselők pl. két *suffectus*pár között léptek hivatalba. Más esetekben viszont⁵⁹ a rendezőelv nem tisztán kronológiai: először szerepelnek az adott év birodalmi jelentőségű ügyei, majd csak ezt követően a helyi adatok. Luceria esetében – mivel túl kevés adat szerepel az adott évnél – nem lehet meghatározni, hogy melyik módszert alkalmazták, azaz a helyi tisztviselők vagy azért szerepelnek a *consules suffecti* után, mivel később léptek hivatalba, vagy csak azért mert a *consules suffecti* birodalmi jelentőségűek, így elől vannak. E miatt a bizonytalanság miatt semmit sem állapíthatunk meg arról, hogy a helyi tisztviselők mikor léptek hivatalba Luceriában.

Galsterer említ egy feliratot Uzelisből (CIL VIII 6339), amely véleménye szerint a január 1-jei hivatalba lépést igazolja.⁶⁰

Iovi Optimo Maxi/mo Genio aerea fru/mentariae Aug(usto) sac(rum)/P(ublius) Marcius P(ubli) f(i)lius Q(uirina) Cres/cens mag(ister) ob statuat / quam ob honorem ma/gistratus sui die III No/narum Ianuariarum / in Capitolio promisit / inlatis r(ei) p(ublicae) summis ho/norari(i)s decurionatus / et mag(istratus) s(ua) p(ecunia) f(ecit) et eodem an/no die XVI K(alendas) Octobr(es)/ dedicavit l(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).

Természetesen itt sem találunk részletes érvelést, így csak feltételezhetjük, hogy Galsterer arra gondol, hogy Crescens rögtön január elsejei hivatalba lépése után január 3-án tett egy fogadalmat, hogy hálából épít egy szobrot, és ezt szeptemberben teljesítette is. Valójában azonban semmit sem tudunk Crescens fogadalmának körülményeiről, azt azonban a forrásaink világossá teszik, hogy *ob honorem* jellegű fogadalmat nem csak már elnyert tisztség miatt lehet tenni, hanem azért is, hogy sikeres legyen a pályázó: *Si quidem ob honorem promiserit decretum sibi uel decernendum uel ob aliam iustam causam tenebitur ex pollicitatione* (Ulp. Dig. 50.12.1); *Si quis ob honorem uel sacerdotium pecuniam promiserit et antequam honorem uel magistratum ineat, decedet ...* (Mod. Dig. 50.12.11). Ennek megfelelően a felirat semmit sem árul el a hivatalba lépés időpontjáról, mivel Crescens fogadalmat tehetett a választások előtt (*ob honorem promiserit ... decernendum*), esetleg a választások és a hivatalba lépés között vagy a hivatalba lépés után. Galsterer, úgy tűnik, csak ezt az utóbbi lehetőséget veszi figyelembe, bár a pályázó szempontjából inkább a legelsőnek van jelentősége, hiszen ígéretet inkább a kampány során szoktak. Ráadásul a január 3-n tett eskü (*die III No/narum Ianuariarum*) valóban közel van a január 1-hez, de nem ugyanaz. Az *in Capitolio* kitéltet sem használhatjuk fel arra, hogy frissen hivatalba lépett tisztségviselőre gondoljunk, aki még a beiktatási szertartását végzi ünnepélyes keretek között, hiszen az *ob honorem* tett fogadalomból kötelelem származik,⁶¹ így ezt is mindenképpen nyilvánosan, esetleg ünnepélyes keretek között teheték. Ráadásul az ilyen típusú fogadalomnak éppen az a lényege, hogy minél többen tudják, hogy a jelölt milyen bőkezű lesz, ha megválaszt-

⁵⁸ Lásd pl. Fasti Nolani.

⁵⁹ Lásd pl. Fasti Ostienses.

⁶⁰ Galsterer 1971 (3. jegyz.) 38. 13. jegyz.

⁶¹ Vö. Dig. 50.12 *passim*.

ják. A fentiek miatt a szeptemberi időpont sem használható fel (*eodem an/no die XVI K(alendas) Octobr(es)*), mivel többféle forgatókönyv is elképzelhető. Crescens január 3-án fogadalmat tett

1, annak érdekében, hogy megválasszák, így valamikor január 3. és szeptember 16. között meg is választották és hivatalba is lépett;⁶² vagy

2, hogy kifejezze a háláját polgártársainak és az isteneknek, amiért megválasztották, de még nem lépett hivatalba, azaz a választások január 3. előtt voltak,⁶³ a hivatalba lépés pedig január 3. és szeptember 16. között; vagy

3, hogy kifejezze a háláját polgártársainak és az isteneknek, amiért megválasztották, és már hivatalba is lépett. Ebben az esetben semmit sem tudunk sem a hivatalba lépésről, sem a megválasztás időpontjáról, legfeljebb annyit feltételezhetünk, hogy január 3-án már és szeptember 16-án még hivatalban volt. Azaz a hivatalba lépés szeptember 16. és január 3. között volt, ez pedig pont az ellentetteje az előző két pontban vázolt intervallumnak. Ráadásul elméletileg azt sem zárhatjuk ki, hogy már nem is volt hivatalban, amikor a fogadalmát teljesítette (azaz szeptember 16-án), ez pedig még több lehetőséget nyitna meg.

Mivel a fenti lehetőségek közül nem tudjuk megmondani, hogy melyik állt fenn valójában, nem mondhatunk semmit a hivatalba lépés időpontjáról sem. De még ha meg is tudnánk határozni a pontos forgatókönyvet, az sem eredményezne egyetlen dátumot, csak egy hosszabb-rövidebb intervallumot.

Pompeire vonatkozóan több különálló forrással is rendelkezünk, ezeket Mommsen,⁶⁴ majd Liebenam⁶⁵ is összefoglalta, és két feliratpár valamint három viasztáblán fennmaradt nyugta alapján határozták meg a hivatali év kezdetét.

A három nyugta, melyek L. Caecilius Lucundus 1875-ben felfedezett gyűjteményébe tartoznak, segít közelebről meghatározni a hivatalba lépés idejét.⁶⁶

*L. Albucio Iusto L. Veranio / Hypsaeo duumviris iur(e) dic(undo) ... Act(um) Pomp(eis) XVIII⁷ K(alendas) Sept(embres) / A. Paconio Sabino A. Petronio co(n)s(ulibus).*⁶⁸ CIL IV 3340, 142 (58. augusztus 14.)

*L. Veranio Hypsaeo (sic!), L. Albucio / Iusto duumviris iure dic(undo) / XIII⁸ K(alendas) Iulias ... Act(um) Pom(peis) / Cn. Fonteio C. Vipstano co(n)s(ulibus).*⁶⁹ CIL 3340, 147 (59. június 18.)

⁶² Fogadalma teljesítésekkor valószínűleg már hivatalban volt: *magister* (az sem zárható ki azonban, hogy ez a *magister* megjelölés kommemoratív jellegű, így akár már leköszönt *magistratus* is lehetett).

⁶³ Természetesen az előző évben is lehetett, tehát nem csak a január 1–3. intervallumra kell gondolnunk.

⁶⁴ Mommsen CIL X p. 90.

⁶⁵ Liebenam 1905 (2. jegyz.) 1814.

⁶⁶ Vö. Mommsen CIL X p. 90. és Liebenam 1905 (2. jegyz.) 1814.

⁶⁷ A CIL-ben hibásan XVIII szerepel, javítva CIL X p. 454.

⁶⁸ Az 58. év *suffectusai*, vö. Degrassi, A.: *I Fasi consolari dell'impero romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*. Roma 1952. 16 (Degrassi 1952).

⁶⁹ Az 59. év *ordinariusai*, vö. Degrassi 1952 (68. jegyz.) 16.

*Cn. Pompeio Grospho, Grospho / Pompeio Gaviano Ilvir(is) iur(e) dic(undo) / VI Idus Iulias... Act(um) Pom(peis)/M. Ostorio Scapula T. Sextio Africano co(n)s(ulibus).*⁷⁰ CIL X 3340, 143 (59. július 10.)

Mivel 58. augusztus 14-én és 59. június 18-án is L. Albucius Iustus és L. Veranius Hypsaeus voltak a *duumvirek*, de 59. július 10-én ezzel szemben új *duumvirek*et találunk, a *duumvirek* hivatalba lépése június 18. és július 10. közé esett, így valóban meggyőzőnek tűnik Mommsen július 1-jei időpontja, bár napra pontosan konkrét bizonyíték nincs rá.

Ennek megerősítésére hoz fel Mommsen és Liebenam is két-két további feliratot. A CIL X 891-en M. Pomponius Marcellus és L. Valerius Flaccus *duumvir iure dicundók* szerepelnek a Kr. u. 1. év *consul ordinarius*saival, C. Caesarral és L. Aemilius Paullusszal.⁷¹ Míg a CIL X 884-en ugyanezen *duumvirek* már a következő, Kr. u. 2. év *consul ordinarius*saival szerepelnek, P. Alfenus Varusszal és P. Viniciusszal.

A CIL X 892-ben pedig M. Numistrius Fronto és Q. Cotrius *duumvir iure dicundók* szerepelnek M. Serviliusszal és L. Aelius Lamiával, a Kr. u. 3. év *consul ordinarius*saival, míg ugyanezen év *consul suffectus*saival P. Silius Luciusszal és L. Volusius Saturninuszal⁷² találkozunk a CIL X 824-en, viszont ekkor már különböző *duumvirek* társaságában (M. Staius Rufus és Cn. Melissaesus).

	IIVIREK	CONSULOK
CIL X 891 és AE 1901, 80 ⁷³	M. Pomponius Marcellus L. Valerius Flaccus	C. Caesar L. Paullus (Kr. u. 1. jún. 30-ig)
CIL X 884	M. Pomponius Marcellus L. Valerius Flaccus	P. Alfenus P. Vinicius (Kr. u. 2. jún. 30-ig)
CIL X 892	M. Numistrius Fronto Q. Cotrius	M. Servilius L. Aelius (Kr. u. 3. jún. 30-ig)
CIL X 824	M. Staius Rufus Cn. Mellissaeus	P. Silius L. Volusius (Kr. u. 3. júl. 1-jétől)

A fenti feliratok azonban mindössze annyit bizonyítanak, hogy nem január 1-jén volt a hivatalba lépés, de nem használhatók fel érvként a július 1. mellett. Sőt az első három felirat elméletileg kizárja a július 1-jét, mivel ha M. Pomponius Marcellus és L. Valerius Flaccus, akik Kr. u. 1-2-ben voltak *Ilvirek*, július 1-jén léptek hivatalba, akkor nem lehettek *Ilvirek* a Kr. u. 1. év június 30-ig hivatalban lévő *consul ordinarius*ai alatt, hiszen Kr. e. 1-ben július 1-jétől L. Paullus *ordinarius* helyett már M. Herennius Picens volt a *suffectus*.⁷⁴ Pompeiiben tökéletesen tisztában lehettek azzal, hogy melyik *suffectus* mikor fog hivatalba lépni,⁷⁵ így nem kell azzal számolnunk, hogy esetleg nem tudtak arról,

⁷⁰ Az 59. év *suffectus*ai, vö. Degrassi 1952 (68. jegyz.) 16.

⁷¹ Degrassi 1952 (68. jegyz.) 6.

⁷² Vö. Degrassi 1952 (68. jegyz.) 6.

⁷³ Mommsen ezt a feliratot még nem vehette figyelembe, ugyanazok a *duumvirek* és *consulok* szerepelnek rajta, mint a CIL X 891-en.

⁷⁴ Vö. Degrassi 1952 (68. jegyz.) 6. és Fasti Capitolini XLV frg. 2. sor: *ex K(alendis) Iul(iis) M. Herennius M(arci) f(ilius), M(ani) n(epos) Picens* (Inlt 13.1.1).

⁷⁵ Eck 1991 (5. jegyz.) 35.

hogy *suffectus* lépett hivatalba, és ezért nem írták ki a nevét. Természetesen a *suffectus* eredeti jelentésében szereplő *consulok* esetében – azaz ha váratlan haláleset miatt neveztek ki őket – joggal figyelembe vehetnénk egy kis késedelmet, a Fasti Capitolini azonban igazolja, hogy ekkoriban (Kr. u. 1–13-ig) szép sorjában július elsején léptek hivatalba a *suffectusok*, így a július 1-jétől hivatalba lépő M. Herennius Picens bizonyára előre megválasztott, és nem hirtelenjében hivatalba lépő *suffectus* volt.⁷⁶ Ha pedig Herennius *consul suffectus*ként már hivatalba lépett volna, akkor az általános gyakorlatnak megfelelően őt kellett volna feltüntetni *consul*ként, hiszen, ahogyan Eck egy tanulmányában⁷⁷ rámutatott, a magánjellegű feliratokon, dokumentumokon az 1–2. század fordulójáig az éppen hivatalban lévő *consul*okkal kezdték. Azaz – ha már hivatalba léptek, akkor – a *suffectusok*kal kezdték, és nem használták az egész évre az *ordinariusok* nevét. A közigazgatási jellegű dokumentumoknál ez a gyakorlat, azaz a *suffectusok* feltüntetése még tovább, egészen a 2. század végéig fennállt.

A probléma lényege tehát az, hogy a M. Pomponius Marcellust és L. Valerius Flaccust feltüntető feliratokon azért szerepelnek a *consul ordinariusok*, mert az egész évet velük jelölték, azaz nem feltétlenül kell a feliratokat július 1., a *suffectusok* hivatalba lépése elé kelteznünk, vagy pedig azért, mert a feliratok még az ő tényleges hivatali idejük alatt keletkeztek, így a CIL X 891 és AE 1901, 80 még július 1. előtt keletkezett, ami kizárja a helyi tisztviselők július 1-jei hivatalba lépését.⁷⁸ A pompeii feliratos anyagot átvizsgálva azt kell mondanunk, hogy nem igazolható a *suffectusok*kal való keltezés *kizárólagossága* Pompeiiben, mivel vannak olyan feliratok, amelyek annak ellenére az *ordinariusok*kal kezdenek, hogy már a *suffectusok* voltak hivatalban:

1. *Act(um) Pomp(eis) V K(alendas) Dec(embres) / L. Calpurn[i]o M. Licinio [co(n)s(ulibus)*. CIL IV 3340, 2. Ezen a 27. november 27-re keltezhető viasztáblán a 27. év *consul ordinariusai* szerepelnek, nem pedig a *suffectusok*.⁷⁹ Egy pusztán decemberi *suffectus*párnak pedig a korszakban nincs párhuzama, így arra kell következtetnünk, hogy a már hivatalban lévő *suffectusok* ellenére az *ordinariusok*at használták fel a keltezésre.
2. *[Q(uinto) Volusio S]aturnin[us] P(ublio) Cor[ne]l[is] Scipi[us]one [co(n)s(ulibus)] / III Idus Novembr(es)*... CIL IV 3340, 23. Ezen az 56. november 11-re keltezhető viasztáblán az *ordinariusok* szerepelnek az ekkor már biztosan hivatalban lévő *suffectusok* helyett.⁸⁰

⁷⁶ Bár a *suffectusok*at nem feltétlenül az *ordinariusok*kal együtt választották meg, mégis többnyire jóval a hivatalba lépésük előtt, ehhez vö. Talbert, R. J. A.: *The Senate of Imperial Rome*. Princeton 1984. 202–207. Ennek megfelelően Pompeiiben hónapokkal előre tudhatták, hogy ki és mikortól lesz *suffectus*, így ez nem okozhatott problémát.

⁷⁷ Eck 1991 (5. jegyz.) 43–44.

⁷⁸ Hiszen ebben az esetben csak akkor szerepelhetnek együtt a június 30-ig hivatalban lévő *ordinariusok*kal, ha ők maguk is már július 1. előtt elfoglalták hivatalukat.

⁷⁹ Degrassi 1952 (68. jegyz.) 9.

⁸⁰ Degrassi 1952 (68. jegyz.) 15. Eck 1991 (5. jegyz.) 35–36. nem tekinti kivételnek, nem tudom, miért. Bár a felirat rendkívül töredékes, a 79-cel záruló időszakból csak két *consul*párt találtam, akik megfelelnek az *-aturnino-* és *-one* töredékeknek, a fenti páron kívül csak a Kr. e. 19. év *ordinariusai*: C. Sentiuss Saturninus és Q. Lucretius Cinna Vespilló (Degrassi 1952 [68. jegyz.] 4), ők azonban túl koraiak a Lucundus gyűjteményhez, így a fenti kiegészítést továbbra is helyesnek, a feliratot pedig kivételnek tartom. Nem szerepeltetem viszont a kivételek között az Eck által ide sorolt CIL 3340, 41-t, mivel a szeptember-decemberre utaló kiegészítés rendkívül bizonytalan.

3. *Act(um) Pomp(eis) Non(is) Aug(ustis) / Nerone Caes(are) II L(ucio) Calpurn(io) c(onsulibus)*. CIL IV 3340, 35. Ezen a viasztáblán az 57. év *ordinarius*ai szerepelnek augusztus 5-én, pedig ekkor már Piso helyett L. Caesius Martialis volt a *consul suffectus*.⁸¹
4. *Imp(eratore) Vespasiano VII co(n)s(ule) / IIII Idus Novembr(es)*. CIL IV, 5528. Ezen a 76. november 10-re keltezhető feliraton a *consul ordinarius* Vespasianus szerepel, a már biztosan hivatalban lévő *suffectusok* helyett.⁸²
5. *[C(aio)C]aesare Augusto Ger(manico)L(ucio)/[Apro]nio Ca[e]siano co(n)s(ulibus) / pr(idie) Non(as) Febr(uarias)*. TPSulp 41. Ezen a 39. február 4-i viasztáblán Caligula szerepel, pedig Suetonius szerint csak január végéig viselte a *consulatus*.⁸³
6. *C(aio) Pompeio Gallo Q(uinto) Vera[nio] co(n)s(ulibus) / V Nonas Mar[ti]a[s]*. TPSulp 55. Ezen a 49. március 3-ra keltezhető viasztáblán a két *consul ordinarius* szerepel. Gallivan a két *ordinarius* hivatali idejét 2 hónapban, a két *suffectusét* pedig 4 hónapban határozza meg, így márciusban már a *suffectusoknak* kellene hivatalban lenni.⁸⁴ Gallivannek viszont csak arra van adata, hogy a két *ordinarius* még hivatalban volt február elsején (AE 1969/70, 203), a *suffectusok* pedig már hivatalban voltak május 23-án (CIL XI 6236),⁸⁵ viszont még nem ismerte a vizsgált feliratunkat.⁸⁶ Így nincs elég nyomós okunk ezt a feliratot kivételnek tartani, valószínűbb, hogy Gallivan eleve bizonytalanak jelölt megállapításával szemben az *ordinariusok* nem kettő, hanem négy hónapig töltötték be hivatalukat, így márciusban még hivatalban voltak. Így ez a felirat nem feltétlenül képez kivételt.

Az öt kivétel közül többnek is van olyan sajátossága, amely könnyebben magyarázhatóvá teszi a *suffectusok* kihagyását: magánjellegű jogi dokumentumok illetve egy amphora feliratai. A CIL IV 5528 esetében előfordulhat, hogy az uralkodó iránti tiszteletből nem írták ki a *suffectust* illetve a másik *consult*. A CIL IV 3340, 35 esetében is tetszetős Ecknek az az érve, hogy mivel az *ordinarius* császár nem változott, elkerülte a figyelmüket a mellé kerülő új *suffectus*.⁸⁷ A CIL X 891 és az AE 1901, 80 esetében egy, a *ministri Augusti* által állított nyilvános feliratról van szó, ez amellet szól, hogy a *suffectust* kellett volna feltüntetni, ha már hivatalba lépett, míg a fenti magánjellegű feliratoknál ez nem feltétlenül volt szempont. A *suffectus* feltüntetése ellen szól viszont, hogy az elől szereplő *ordinarius* – C. Caesar – nem változott, ráadásul a császári család tagja is, így ez a tény okozhatott zavart a hivatalában maradó *ordinarius* után szereplő *suffectus* esetében. Ha az időpontokat nézzük, akkor arra hívhatjuk fel a figyelmet, hogy a CIL X 891 és az AE 1901, 80 lenne a két első olyan felirat, amelyiken nem az éppen hivatalba lévő *suffectusokkal*, hanem egész évben az *ordinariusokkal* kelteznek, Pom-

⁸¹ Degrassi 1952 (68. jegyz.) 16.

⁸² Degrassi 1952 (68. jegyz.) 22.

⁸³ Suet. *Cal.* 17.1; Dio 49.13.2. vö. Degrassi 1952 (68. jegyz.) 11.

⁸⁴ Gallivan, P.: The Fasti for the Reing of Claudius. *CQ* 28 (1978) 413. és 425. (Gallivan 1978), mindkét alkalommal kérdőjelesen, Degrassi 1952 (68. jegyz.) 14. nem határozza meg az időtartamokat.

⁸⁵ Gallivan 1978 (84. jegyz.) 409.

⁸⁶ Első publikálása az AE 1978-as.

⁸⁷ Eck 1991 (5. jegyz.) 36.

peiiben⁸⁸ és birodalmi szinten is csak a 20-as évek végétől⁸⁹ jelennek meg gyakrabban az ilyen feliratok. Mivel azonban nyilván mindig lennie kell egy első adatnak és elvéve találunk már nem sokkal későbből is ugyanilyen jellegű kivételeket a *suffectus/ordinariusszabály* alól, a fentiek alapján nem dönthetjük el teljes bizonyossággal, hogy a CIL X 891 és az AE 1901, 80 feliratok állítása idején még a két *ordinarius* volt hivatalban vagy már a *suffectus*. A tendencia azonban mindenképpen az, hogy ekkor még egy nyilvános feliraton a *suffectus* kellett volna feltüntetni, ha már hivatalban volt. Ezt erősíti az is, hogy a Kr. u. 3-ban, tehát egy évvel később ugyanazon pompeii testület, a *ministri Augusti* által állított, tehát helyben azonos típust képviselő feliraton, a CIL X 824-en a *suffectusok* szerepelnek, ahogyan egy évvel korábban a CIL X 897-en⁹⁰ is.

Weber⁹¹ és őt követve Eck⁹² is egyértelműen kivételnek tekintik a két kérdéses feliratot (CIL X 891 és AE 1901, 80), és véleményük szerint mindkettőt Kr. u. 1. július 1. utánra kell keltezni, annak ellenére, hogy ekkor már nem az *ordinariusok* voltak hivatalban. A probléma viszont az, hogy ezt Weber lényegében csak azzal tudja alátámasztani, hogy a *duumvirek* Pompeiiben július elsején léptek hivatalba.⁹³ Ez az érvelés azonban önmagára támaszkodik: mivel a *duumvirek* július elsején léptek hivatalba, a két feliratot július 1. utánra kell kelteznünk, ebből pedig következik, hogy a tisztviselők július 1-jén léptek hivatalba. Így a feliratok július 1. utánra történő keltezése nem bizonyított.

A fentiek alapján tehát, ha Pompeiiben a tisztviselők július 1-jén léptek hivatalba, akkor a CIL X 891 és AE 1901, 80 feliratokon annak ellenére a két *ordinarius* szerepel, hogy egyikük helyett már *suffectus* volt hivatalban. Ha viszont a két felirat valóban az *ordinariusok* alatt keletkezett, akkor a tisztviselők nem léphettek július 1-jén hivatalba, hiszen az *ordinariusok* csak június 30-ig voltak hivatalban. Mindkét feltételezés általános tendenciát sért: vagy az *ordinariusok* szerepelnek olyan időszakban, amikor már *suffectusok* voltak hivatalban, vagy a helyi tisztviselők nem július 1-jén léptek hivatalba – mindkét szabály alól van kivétel. A július 1-jei hivatalba lépés ellen szól azonban, hogy a Krisztus születése körüli években konkrétan Pompeiiben a *ministri Augusti* által állított feliratokon szerepelnek a *suffectusok*, így nincs okunk feltételezni, hogy éppen a két említett felirat esetében tértek volna el a már hivatalban lévő *suffectusok* feltüntetésétől. Viszont pompeii adat az is, hogy az 50-es évek végén június 18. és július 10.

⁸⁸ CIL IV 3340, 2, l. fent.

⁸⁹ Weber, V.: Jahresdatierung allein nach consules ordinarii bereits im Jahre 1 u.Z.? Zu den pompejanischen Steininschriften CIL X 884. 891 und NS 1900 S. 270. *Živa Antika* 25 (1975) 493–494 (Weber 1975), a két legkorábbi Kr. u. 5 (Baetica) és Kr. u. 16 (Róma).

⁹⁰ A CIL X 897 az *A. Plautio A/* alapján kérdőjelesen Kr. u. 29-re keltezi, ekkor viszont *A. Plautius* és *L. Nonius Asprenas* voltak a *consul suffectusok* (Degrassi 1952 [68. jegyz.] 9), a töredék vége – *A/* – azonban jobban illik Kr. e. 1. *consul suffectus*aihoz, *A. Plautius*hoz és *A. Caecina Severus*hoz (Degrassi 1952 [68. jegyz.] 7). A CIL X 884 (Kr. u. 2.), 890 (Kr. e. 2.) és 892 (Kr. u. 3) feliratokon *ordinariusok* szerepelnek, de nem tudjuk őket az adott éveken belül pontosabban keltezni.

⁹¹ Weber 1975 (89. jegyz.) 1975.

⁹² Eck 1991 (5. jegyz.) 43. 82. jegyz.

⁹³ Weber 1975 (89. jegyz.) 498. Itt is hangsúlyozom, hogy az a tény, hogy *Pomponius Marcellus* és *Valerius Flaccus* két naptári évben is szerepelnek (CIL X 891; AE 1901, 80: Kr. u. 1 és CIL X 884: Kr. u. 2) mint *duumvirek*, önmagában semmi mást nem bizonyít, csak azt, hogy nem január 1-jén léptek hivatalba, hiszen már egy január 2-i hivatalba lépés lehetővé teszi azt, hogy két egymást követő év *ordinariusai* alatt is hivatalban legyenek.

között léptek hivatalba a tisztviselők. A többi, hivatalba lépéssel kapcsolatos felirat adatainak felhasználása nélkül csak ennyit mondhatunk, ha azonban az eredményeinket megelőlegezzük, akkor azt láthatjuk, hogy az *ordinarius/suffectus*szabály⁹⁴ az 1. században sokkal erősebb, mint a július 1-jei hivatalba lépés. Hiszen bár a térben és időben is közel lévő Nola és Neapolis esetében is olyan intervallumra tudjuk leszűkíteni a hivatalba lépést, amelybe a július 1. is belesik, Interamna április 1-jei adata nem igazolja ezt, Venusiában pedig január 1. is szerepel. Ennek megfelelően Pompeiiben vagy nem július elsején volt a hivatalba lépés, hanem valamikor június 18. és július 10. között; vagy a hivatalba lépés ideje, amely a Krisztus születése körüli években sem január 1. sem július 1., az 50-es évek végére megváltozott július 1-jére. Az azonban semmiképpen sem igazolható, hogy Pompeiiben az egész Kr. u. 1. században július 1. volt a hivatalba lépés általános időpontja.

A *Fasti Nolanin* a helyi tisztviselők a Kr. u. 31. év *consul suffectus*ai között szerepelnek, akik július 1-jén és október 1-jén léptek hivatalba.

*Ti. Caesar Aug(ustus) V co(n)s(ul)*⁹⁵ (Kr. u. 31)
suf(fecti) VII id. Mai. Faustus Cornelius Sulla, Sex. Teidius Catull(us) co(n)s(ules)
suf(fectus) k. Iul. L. Fulcinus Trio co(n)s(ul)
Oppius Proculus, M. Staius Flaccus Ilvir(i) iter(um) q(uinquennales)
M. Atinius Florens, A. Cluvius Celer aed(iles)
suf(fectus) k. Oct. P. Memmius Regulus co(n)s(ul) (InIt XIII 1.12.8–13)

Mivel más magyarázat nincs, joggal feltételezhetjük, hogy a helyi tisztviselők azért szerepelnek a *suffectus*párok között, mivel a *suffectus*ok hivatalba lépése között foglalták el hivatalukat,⁹⁶ azaz július 1. és október 1. között. A kutatók többsége ugyanakkor azt is feltételezi, hogy ez a felirat a július 1-jét is igazolja,⁹⁷ de adósak maradnak ennek az igazolásával, mivel ez csak akkor lenne helytálló, ha csak január 1. és július 1. közül lehetne választani. Ha ez utóbbit igazolni lehetne, akkor a január 1. kizárása valóban bizonyítaná a július 1-jét, de addig nem.

Kaibel Mommsen véleményére hivatkozva azt állítja, hogy Neapolisban is július 1-jén léptek hivatalba a tisztségviselők,⁹⁸ véleményét elfogadja pl. Sartori⁹⁹ és Crawford.¹⁰⁰ A felirat vonatkozó része, amelyre az állítását alapozza, a következő:

ἐπὶ ὑπάτων Καίσαρος Σεβαστοῦ υἱοῦ Δομιτ[ανοῦ καὶ Γαίου]
 Οὐαλερίου Φήστου ἰδ Ληναίωνος ...

⁹⁴ Azaz ha már *suffectus*ok vannak hivatalban, akkor őket szokás feltüntetni az *ordinarius*ok helyett.

⁹⁵ A másik consul, a kegyvesztett Seianus érthető okokból hiányzik, vö. Degrassi 1952 (68. jegyz.) 10.

⁹⁶ Mivel a birodalmi és a helyi adatok vegyesen szerepelnek, más magyarázatot nehéz találni.

⁹⁷ Mommsen CIL X p. 90–91; Liebenam 1967 (2. jegyz.) 273; Abbott, F. F. – Johnson, A. Ch.: *Municipal Administration in the Roman Empire*. Princeton 1926. 344; Degrassi InIt 13.1.12 p. 262. még az egyébként kritikus Crawford 1998 (2. jegyz.) 46. is.

⁹⁸ IG XIV p. 209, ad nr. 760.

⁹⁹ Sartori 1953 (2. jegyz.) 50.

¹⁰⁰ Crawford 1998 (2. jegyz.) 46.

περὶ; οὐ προσανήνευκεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Τρανκουίλλιος Ῥοῦφος ὁ ἀντάρχων ... (4–6)
 ἐπὶ ὑπάτων Καίσαρος Σεβαστοῦ [υἱοῦ Δομιτιανοῦ καὶ Γ. Οὐαλερίου Φήστου ... πρὸ καλ.] Ἰουλίῳν ...
 περὶ οὐ προσανήνευκεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Φούλβιος Πρόβος ὁ ἄρχων ... (11–13)
 ἐπὶ ὑπάτων Λουκίου Φλαουίου Φιμβρία καὶ Ἀτειλίου Βαρβάρου[...
 περ]ὶ οὐ προσανήνευκεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Ιούλιος Λειουεῖα[ν]θ[ε]ρ ὁ ἀντάρχων¹⁰¹ ... (16–18)

Összegezve az adatokat:

Tranquillus Rufus antarchón a tanács vagy gyűlés elé terjesztett egy ügyet valamikor Domitianus és Festus *consuskága* alatt (71. május-június) Lénaión hónap 14. napján.
Fulvius Probus archón a tanács vagy gyűlés elé terjesztett egy ügyet valamikor Domitianus és Festus *consuskága* alatt (71. május-június) július 1. előtt.¹⁰²
Iulius Livianus antarchón a tanács vagy gyűlés elé terjesztett egy ügyet valamikor Fimbria és Barbarus *consuskága* alatt (71. július-augusztus).

Domitianus Festusszal Kr. u. 71 május-júniusában volt *consul*, míg Barbarus és Fimbria ugyanezen év július-augusztusában voltak *consulok*.¹⁰³ Ez azt jelenti, hogy Tranquillus Rufus *antarchón*, Fulvius Probus pedig *archón* volt valamikor május-júniusban, Iulius Livianus pedig valamikor július–augusztusban volt *antarchón*.¹⁰⁴ Mivel pedig két különböző *antarchón* (Rufus és Livianus) volt július 1. előtt és után, a hivatali év kezdete július 1.¹⁰⁵

Ez az érvelés azonban több ponton is hibás. Még ha Kaibel és Sartori keltezése és értelmezése helyes is, ez semmi mást nem jelent, csak annyit, hogy a helyi tisztviselők valamikor június 13.¹⁰⁶ és augusztus 31. között léptek hivatalba. Mivel elképzelhető, hogy Rufus és Probus még hivatalban voltak pl. június 14-én (azaz Domitianus és Festus *consuskága* alatt, de még július 1. előtt). Viszont Livianus *antarchón* és az új, ismeretlen *archón* hivatalba léphetett pl. június 16-án, így értelemszerűen hivatalban voltak még Fimbria és Barbarus *consuskága* alatt is. Persze az ellenkezője is elképzelhető, ti. hogy Livianus és az új *archón* csak augusztus végén lépett hivatalba, így teljesül, hogy hivatalban voltak Fimbria és Barbarus *consuskága* alatt, míg a két előző tisztviselő hivatalban volt Domitianus és Festus *consuskága* alatt, azaz mindkét lehetőség belefér a feliratból kikövetkeztetett időintervallumokba, semmi sem bizonyítja a július 1-jét.

¹⁰¹ Sartori 1953 (2. jegyz.) 50. amellet érvel, hogy az IG kiegészítése (ἄρχων) rossz, mivel Iulius Livianus ἀντάρχων-ként szerepel az IGR I 452 feliraton ugyanebben az évben, így az ἀντάρχων kiegészítés jobbnak tűnik. Figyelemreméltó azonban, hogy ő maga az IG XIV 758-cal kapcsolatban amellet érvel, hogy az *archón* és *antarchón* elnevezések felcserélhetők, részletesen l. lent. Mivel elsősorban Sartori véleményével vitázom, így az ő olvasatát veszem alapul, az érvelés során ennek nincs jelentősége, ha az *archón* olvasatot fogadjuk el, a lényegi mondanivalóm akkor is érvényes.

¹⁰² Ezt részletesen l. lent.

¹⁰³ L. pl. Gallivan, P.: The Fasti for A. D. 70–86. *CQ* 31 (1981) 187–188 és 213.

¹⁰⁴ Nem tudjuk pontosan mikor, ezek a két hónapos intervallumok jelenthetik azt, hogy csak az első hónap elején, de azt is, hogy a második hónap végéig.

¹⁰⁵ Eddig Kaibel és Sartori. Feltételezve, hogy egyszerre csak egy *archón* és egy *antarchón* volt a városban. Ha az *archón* olvasatot fogadjuk el, akkor két különböző *archón* volt július 1 előtt és után.

¹⁰⁶ A jún. 13. mint határidő a πρὸ καλ.] Ἰουλίῳν kiegészítés miatt.

Valójában Kaibel és Sartori keltezése is és értelmezése is távol van attól, hogy igazolt-nak tekinthessük, legfeljebb gyenge hipotézisek. Az értelmezésük egyik problémája, hogy valójában nem tudjuk, hogy tényleg csak egy *archón* és egy *antarchón* volt-e Neapolisban egyszerre, vagy két *archón* és két *antarchón*. Sőt, az IG XIV 758-as feliraton egy időben két *archón* is adatolt,¹⁰⁷ így ha egyszerre két *archón* (és két *antarchón*) volt,¹⁰⁸ elképzelhető, hogy Rufus, Probus és Livianus ugyanahhoz a hivatali évhez tartoznak, így a felirat semmit sem árul el a hivatalba lépés idejéről.

De még ha valóban csak egy *archón* és *antarchón* is volt egy időben, nem tudjuk, hogy vajon Probus Rufusnak vagy Livianusnak volt-e a hivataltársa. Sartori és Kaibel¹⁰⁹ magától értetődően Rufushoz társítják Probuszt, de ezt csak akkor tehetnék meg, ha biztosan tudnák, hogy a tisztviselők július 1-jén léptek hivatalba, azaz a május-júniusban hivatalban lévő Probus semmiképpen nem tartozhatna a július-augusztusi Livianushoz. De ezt nem tudják, sőt ezt akarják bizonyítani, *petitio principii*. Így azonban Probuszt Livianushoz is kapcsolhatjuk, azaz a hivatali év valamikor május 1. és augusztus 31. között indult, mivel májusban még hivatalban volt Rufus, majd az új pár hivatalba léphetett akár május 2-án is, így teljesül, hogy Rufus *antarchón* volt Domitianus és Festus alatt, de Probus is lehetett ugyanezen *consulok* alatt *archón* Livianus *antarchómal* együtt, és így persze Livianus is még mindig hivatalban volt a későbbi *suffectuspár consul*ága alatt.

Ezen felül még Probus *archón*ságának a hagyományos keltezése (azaz június második fele) is problematikus. Az igaz, hogy a *consulok* miatt valamikor május-júniusban *archón*mak kellett lennie, de Kaibel és Sartori véleményével szemben (június 13. és 30. között) ennél pontosabb intervallumot nem lehet megadni, mégpedig a következők miatt: a görög gyökerekkel rendelkező Neapolisban görög naptári rendszert, vagy legalábbis görög hónapneveket használtak, ezt jól mutatja a Lénaión hónapnév, amelynek pontos időtartamát nem ismerjük.¹¹⁰ Ebből az is következik, hogy a *Ἰουλίος* hónap azonosítása a mi július hónapunkkal vagy a rómaiak Iuliusával sem biztos: *Ἰουλίος*, azaz *Iulius* volt a megistenült C. Iulius Caesar, a Iulius-Claudius dinasztia őséneke a neve. Ez a név neki vagy utódainak szánt tiszteletadásként több naptárban is előfordul, mindenféle kapcsolat nélkül a rómaiak Iulius hónapjával, pl. december-januárra eső Iul(i)os hónap Paphosban.¹¹¹ Következésképpen nagyon valószínű, hogy egy görög naptárban szereplő Iulios hónap nem volt azonos a római Iuliuszal. Ráadásul ebben a keltezésben: ἐπὶ ὑπάτων Καίσαρος Σεβαστοῦ [υἱοῦ] Δομιτιανοῦ καὶ Γ. Οὐαλερίου Φήσου ... πρὸ

¹⁰⁷ ...περὶ οὗ προσανήνεγκαν τῆ / βουλῆ Πάκκιος Κάληδος καὶ Οὐείβιος Πωλλίων οἱ ἄρχοντες ll. 5–6.

¹⁰⁸ Sartori 1953 (2. jegyz.) 50. azt állítja, hogy egyszerre csak egy *archón* és *antarchón* volt, és az IG XIV 758-on szereplő tisztviselők valójában egy *archón* és egy *antarchón*, csak az egyszerűség kedvéért nevezték mindkettőt *archón*mak. Ez a feltételezés azonban semmivel sincs alátámasztva, s úgy tűnik, csak azért született, hogy könnyebbé tegye a felirat beillesztését a mommseni július 1. rendszerébe.

¹⁰⁹ Kaibel ilyen irányú társítása – az *archón* olvasata miatt – indokoltabb, mint Sartorié, de pontos július 1-jei dátum még ebből sem következik.

¹¹⁰ A *consul*nevek miatt bizonyosan nem azonos az athéni/ión stb. őszi Lénaiónnal.

¹¹¹ Több hasonló hónapnév is volt, pl. Kaisarión, Tiberiόν Smyrnában; Kaisarios Ephesosban (l. OGIS 458 fent); Iul(i)os, Kaisarios, Sebastos, Autokratikos Paphosban. A Kaisarión ill. Kaisarios szeptember-október volt Smyrnában és Ephesoson, de január-február Paphosban, l. Samuel 1972 (37. jegyz.) 175.

καλ.] Ἰουλίῳν ... περὶ οὗ προσανήνευκεν τοῖς ἐν προσκλήτῳ Φούλβιος Πρόβος ὁ ἄρχων ... a [πρὸ καλ.], azaz *ante Kalendas* kiegészítés rendkívül problematikus, mivel az előző keltezésnél sem a római típusú, határnapokra (Kalendae, Nonae, Idus) alapuló keltezést használták, hanem görög módra megadták, hogy az adott hónapnak hányadik napjáról van szó.¹¹² Ebből következően a Iulios hónap esetében is azt kellene elvárni, hogy a görög metódust alkalmazzák, azaz nem a július elseje előtti időszakról van szó, hanem Iulios hónap valahányadik napjáról. Így ha a neapolisi Iulios és a római Iulius azonosak lennének, ellentmondást találnánk, mivel Domitianus és Festus csak június végéig voltak hivatalban, míg Probus valamikor júliusban. Így arra kell következtetnünk, hogy a neapolisi Iulios hónap korábban volt, mint a római Iulius, de még valamikor május-júniusban a *consulibus* miatt.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy nem tudjuk, mikor kezdődött a hivatali év Neapolisban. Amennyiben csak egy *archón* és egy *antarchón* volt, bármikor kezdődhetett május 1. és augusztus 31. között,¹¹³ ha azonban két *archón* és két *antarchón*, akkor semmit sem mondhatunk az évkezdetről.

Az *interamnai* naptár töredékeiben a Kr. u. 71–75. évek érdekesek a vizsgálat téma szempontjából:

[<i>Imp. Vespasia</i>]no III, <i>M. Cocceio Nerva co(n)s(ulibus)</i>	(a. 71)
<i>C. Avidius Octavianus</i>	
<i>M. Clodius M</i> [--- <i>IIIvir(i) i(ure) d(icundo)</i>]	
<i>Imp. Vespasiano III</i> , [<i>Tito filio II co(n)s(ulibus)</i>]	(a. 72)
<i>k. Apr. Cavarius</i> [---	
<i>Avidius Ius</i> [--- <i>IIIvir(i) i(ure) d(icundo)</i>]	
<i>Domitiano II Caes(are)</i> , [<i>L. Valerio Messallino co(n)s(ulibus)</i>]	(a. 73)
<i>k. Apr. Titus et Dom[itianus q(uinquennales)</i>]	
<i>Cn. Mummeius</i> [---	
<i>M. Barronius</i> [--- <i>IIIvir(i) i(ure) d(icundo)</i>]	
<i>Imp. Vespasiano V</i> , [<i>Tito filio III co(n)s(ulibus)</i>]	(a. 74)
<i>k. Apr. C. Titedius</i> [---	
<i>P. Cornelius V</i> [--- <i>IIIvir(i) i(ure) d(icundo)</i>]	
<i>Imp. Vespasiano</i> [VI, <i>Tito filio III co(n)s(ulibus)</i>]	(a. 75)
<i>C. Vibius Tiro</i>	
<i>C. Safinius Ce</i> [--- <i>IIIvir(i) i(ure) d(icundo)</i>](InIt XIII 1.13.16–31)	

Mommsen véleménye szerint¹¹⁴ a 72–74-es éveknél szereplő április 1-jei hivatalba lépés rendkívüli időpont lehetett, mert a 71. és 75. éveknél nem jelölik a *IIIvirek* hivatalba lépésének idejét, így feltehetően ezekben az években a szokásos időpontokban foglalták el a hivatalukat. Ebből azonban semmi más nem következik, csak az, hogy a szokásos időpont nem április 1. volt. Ráadásul Mommsen itteni érvelése nincs összhangban a Fasti Venusini esetében kifejtett véleményével, hiszen ott a 29. évnél hiányzik a hivatalba lépés idejének jelölése. (Ez január 1. volt, mivel az előző év tisztviselői dec. 31-

¹¹² Vö. Augustus közmondásossá váló "*ad Kalendas Graecas*" kifejezésével, Suet. *Aug.* 87, 1.

¹¹³ Ez igaz az *archón* olvasat esetében is.

¹¹⁴ Mommsen ad CIL X 5405 (a hivatalba lépés időpontja itt is július 1. lenne), Crawford 1998 (2. jegyz.) 46 óvatosabb, csak annyit mond, hogy nem április 1. a szokásos dátum.

éig voltak hivatalban, a következő évben pedig január 1-jén léptek hivatalba.) Ha tehát az időpontok feltüntetésének hiányát általában csak az magyarázhatja, hogy a szokásos időpontban léptek hivatalba, akkor Venusia esetében január 1-jét kellene annak tekinteni, Mommsen viszont ott is a július 1-jét tekinti annak.

Mindenesetre, ha helyes is Mommsen véleménye, a feliratból nem következik, hogy ez a szokásos időpont július 1. volt,¹¹⁵ hiszen nem csak akkor maradhat el az időpont jelölése, ha egy birodalmilag egységes időpontban léptek hivatalba, hanem akkor is, ha a helyben szokásos időponthoz tartották magukat, de erre vonatkozóan nincs semmilyen adatunk. Az interamnai Fasti így legfeljebb annyit bizonyítana, hogy Interamnában a hivatalba lépés szokásos időpontja nem április 1. volt, de ez sem biztos, hiszen Venusiában a 29. évben január elsején léptek hivatalba a tisztviselők, mint az előtte és utána lévő években is, mégis jelölve az időpont.

Hispaniából a lex Ursonensis mellett van másik, január 1-re vonatkozó adatunk is,¹¹⁶ egy 1988-ban publikált felirat *Singilia Barbá*ból.¹¹⁷

Huic (sc. M. Valerio Proculino Iiviro) *cives et incolae pr(idie) K(alendas) I(anuarias) / abeunti e(x) Iiviratu ob rem publicam / bene atministratam consensu omnium / in foro publicae gratias egerunt ... A(ulo) Cornelio Palma Frontiano II / P(ublio) Calvisio Tullo co(n)s(ulibus)* (Kr. u.109).

Ez a felirat egyértelműen bizonyítja, hogy a 2. sz. elején e flaviusi municipiumban január 1-jén, és nem július 1-jén, léptek hivatalba a tisztviselők, mivel M. Valerius Proculus december 31-én távozott hivatalából [*pr(idie) K(alendas) I(anuarias)*].

Mommsen *Panhormusból* két feliratot idéz annak igazolására, hogy Szicíliában is július 1-jén léptek hivatalba a tisztviselők.¹¹⁸ A feliratok szövege a következő:

Imp(eratori) Ca(es)ari L(ucio) Septimio Sever(o) / Pio Perti(naci) A Ju(gusto) Arab(ico) Adiabe(nico) / Parth(ico) max(imo) [pont(ifici)] max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) VI imp(eratori) / XI co(n)s(uli) II p(atri) p(atriciae) pro(co(n))s(uli) Imp(eratoris) Caes(aris) Divi / M(arci) Antonini Pii G(e)rm(anici) Sarmatic(i) f(ilio) / Divi Commodi fratri Divi Antonini Pii nepoti Divi Hadriani prone/[p]oti Divi Traiani Parthici abn(epoti) / [D]ivi Nervae adnepoti indulgen/[tis]simo et clementissimo principi / [dom]ino nostro res p(ublica) Panhorm(itanorum) / [IIv]ir(orum) P(ubli) Satyri Donati et M(arci) Maeci / [R]ufini d(ecreto) d(ecurionum). CIL X 7274

[[[L(ucio) Septimio Getae nobiliss(imo) Caes(ari)]]] / Imp(eratoris) Caes(aris) L(uci) Septimi Sev(eri) / Pii Pertinacis Aug(usti) Arab(ici) [Adi]/aben(ici) Parth(ici) max(imi) pontif(icis) m[ax(imi)] / trib(unicia) pot(estate) VII imp(eratoris) XI co(n)s(ulis) II

¹¹⁵ Mommsen ad CIL X 5405; Degrassi InIt 13.1 p. 268.

¹¹⁶ A harmadik hispaniai adattal kapcsolatos fenntartásaimat röviden l. fent 5. jegyz.

¹¹⁷ Serrano Ramos, E. – Rodríguez Oliva, P.: Tres nuevas inscripciones de Singilia Barba (El Castillon, Antequera, Málaga). *Baetica. Estudios de Arte, Geografía e Historia* 11 (1988) 237–249, a korábbi szerzők természetesen nem ismerhették ezt a feliratot.

¹¹⁸ Mommsen apud CIL X 7274 and 7275 (p. 754): ‘Eosdem duoviros titulos dedicavisse, quorum alter anni est 198, alter anni 199, ostendit ad Siciliam quoque pervenire, quod obtinuisse in Italia supra p. 90 demonstravi, magistratus municipales iniisee k. Iulii.’

[*p(atris) p(atriciae)*] / [[[*fil(io)*]]] *et Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aureli An/tonini Aug(usti) trib(unicia) pot(estate) [[fratri]]] / dominò indulgentissimo / res publ(ica) Panhormitan(orum) / IIvir(orum) P(ubli) Satyri Donati / et M(arci) Maeci Rufini d(ecreto) d(ecurionum)*. CIL X 7275

Ugyanazok a *duumvirek* – P. Satyrus Donatus és M. Maecius Rufinus – szerepelnek mindkét feliraton. Mommsen az elsőt Kr. u. 198-ra, a másodikat Kr. u. 199-re keltezi, ez alapján tekinti bizonyítottnak, hogy július 1-jén volt a hivatalba lépés. A fő probléma ezzel az érveléssel, hogy amennyiben ugyanazok a tisztviselők szerepelnek két különböző naptári évben, akkor az valóban kizárja a január 1-jei hivatalba lépést, de ezen kívül semmi mást nem igazol: a *duumvirek* nem január 1-jén léptek hivatalba, hanem valamikor – *bármikor* – máskor, hiszen pl. már egy január 2-i hivatalba lépés is azt eredményezte, hogy két naptári évben is ellátják a hivatalukat, pl. 198. január 2. – 199. január 1.

Ezen kívül van néhány apróbb probléma is.¹¹⁹ Egyrészt Septimius Severus tribunusi éve december 10-én kezdődött,¹²⁰ így a két feliratot akár 198-ban is állíthatták, mivel ebben az évben december 9-ig Septimius Severus a 6. tribunusi évét (*TRP VI*) töltötte, december 10. után pedig a hetediket (*TRP VII*). Másrészt az első feliratot a *TRP VI* alapján – a *consuság* és az *acclamatiók* tágabb időtartamot adnak meg¹²¹ – valóban 197. december 10. és 198. december 9. között állították. A második feliratot pedig a *TRP VII* alapján 198. december 10. és 199. december 9. közé keltezhetjük, de itt szerepel Caracalla (*Imp. Caes. M. Aureli An/tonini Aug.*) is egy számozatlan *TRP*-vel. Ha ez a számozatlan *TRP* az elsőre utal, akkor az 198. január 28. (?) és 198. december 9. közé kelteznék a feliratot,¹²² azaz nem Septimius Severus hetedik, hanem a hatodik néptribunusi éve. Így elképzelhető, hogy mindkét feliratot teljes egészében 198-ra kellene kelteznünk, és ebben az esetben a második feliratot a *TRP VII*-t javítani kellene *TRP VI*-ra. A *TRP VI* és *TRP VII* közötti tévedést ráadásul könnyen magyarázhatjuk a mögötte álló *IMP* rövidítés I-jének a hatásával, így ugyanis két I állt egymás mellett, a véső a másodikat tévedésből kétszer véste, egyszer a számhoz, egyszer pedig az *IMP*-hez. Sajnos ezt a hipotézist nem tudjuk megerősíteni, mivel a számozatlan *TRP* nem csak az elsőre, hanem bármelyik másikra is utalhat, ebben az esetben a másodikra vagy a harmadikra,¹²³ ráadásul közvetlenül Caracalla *TRP*-je után kivétek egy szót, és ez a módosítás – véletlenül – érinthette a *TRP* utáni számot is.

Bárhogy is legyen, ezek a feliratok sem támasztják alá a július 1-jei hivatalba lépést, legfeljebb a január elsejét zárhatjuk ki, de a fenti megfontolások miatt ez sem igazolható teljes mértékben.

¹¹⁹ A továbbiak inkább csak hipotézisek.

¹²⁰ Vö. Kienast, D.: *Römische Kaisertabelle, Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt 2004³ 157.

¹²¹ *Consul II* 194–201, *imperator XI* 197–205 eleje, vö. Kienast 2004 (120. jegyz.) 157.

¹²² Vö. Kienast 2004 (120. jegyz.) 163.

¹²³ Természetesen érvelhetnénk azzal, hogy Septimius Severus néptribunatusa, *acclamatiója* és *consusága* számozva volt, így joggal várnánk el, hogy Caracalla *TRP*-je is számozva legyen, amennyiben nem az elsőről van szó, de ez az érvelés sajnos nem kényszerítő erejű, pl. a fiatal Caracalla kevésbé fontos, mint a „főcsászár”, továbbá hiányzik a 198. januári *imperator* *acclamatiójának* a jelölése is (vö. Kienast 2004 [120. jegyz.] 163).

Talán az egyik legnagyobb hatású általános – helytől független – érv arra, hogy a július 1-je volt hivatalba lépés standard időpontja egészen a 4. század elejéig, a *Codex Theodosianus* két szöveghelyére alapul. Ezt a kérdésben állást fogláló kutatók kivétel nélkül elfogadják, még ez egyébként kritikus Crawford is.¹²⁴ A két szöveghely a következő:

Idem A(ugustus) (sc. Constantinus) ad Florentium. Decuriones ad magistratum vel exactionem annonarum ante tres menses vel amplius nominari debent, ut, si querimonia eorum iusta videatur, sine impedimento in absolvendi locum alius subrogetur. Dat(um) Id(ibus) April(ibus) Constantinop(oli) Severo et Rufino co(n)s(ulibus). CTh 12.1.8 = Cod. 1.56.1, 13th of April, 323

Idem A(ugusti) (sc. Costantius et Constans) ad Anatolium vicarium As(iae). Constitutionibus perspicue definitum est Kalendis Martiis nominationes fieri, ut splendidorum honorum munerumque principia primo tempore procurentur. ET CETERA. Dat(um) VI Kal(endas) Dec(embres) Constantio II et Constante A(ugusti) co(n)s(ulibus). CTh 12.1.28, 26th of November 339.

Mommsen érvelését is érdemes szó szerint idézni:

*'Id autem quod obtinuit et Venusiae et Pompeiis et Nolae, pariter in universo imperio adhuc saec. p. C. quarto obtinuisse ostendunt constitutiones a. 339 ab Avellino adlatae; ibi enim nominationes magistratum fieri iubentur k. Martiis (CTh. 12.1.28) et 'ante tres menses vel amplius' quam ineunt (CTh.12.1.8=C. 1.56.1), id quod recte sic accipiemus comitia municipalia perficienda fuisse mense Martio ante k. Apr., iniisse autem magistratus k. Iulii.*¹²⁵

Azaz március elsején voltak a *nominationes*, ami alatt Mommsen itt valószínűleg a tisztségre való jelölést érti,¹²⁶ hiszen a választásokat (*comitia municipalia*) szerinte ezt követően valamikor márciusban tartották, április 1. előtt, ha pedig innen számoljuk a három hónapot, akkor megkapjuk a várt július 1-jét.

Az gondolatmenet azonban több sebből vérzik:

1. A 4. századra a *nominatio* elvesztette eredeti jelentését (azaz a pályázók jelentkezése/kijelölése), és már a választások helyett állt, mely választások már nem is voltak tényleges választások, csak a tisztségviselők – nem pedig a pályázók – *kijelölése* történt a tanács, a helytartó vagy a leköszönő tiszviselő által.¹²⁷ Azaz véleményem szerint nem volt a *nominationes* után még egy külön választás, így a március 1-től

¹²⁴ Vö. Crawford 1998 (2. jegyz.) 38.

¹²⁵ Mommsen CIL X (1883) p. 90–91.

¹²⁶ Azaz a választásokat vezető tisztségviselő, amennyiben nem volt elég pályázó, kijelölt megfelelő számú polgárt, akiket úgy kellett tekinteni, mintha önként indultak volna a választásokon, majd ők is kijelölhettek egy-egy polgárt és így tovább, vö. lex Mal. 51 caput. A *nominatio* jelenthette még az uralkodói jelölést is, de valószínűtlen, hogy itt erről lenne szó.

¹²⁷ Vö. pl. Blume, F. H.: *Annotated Justinian Code*. 2nd edition. apud Gord. Cod. 11.34(33).1 http://www.uwyo.edu/lawlib/blume-justinian/_files/docs/book%20-11.pdf/book11-34.pdf, 2013–08–29, 8:26: „That a man who nominated another to an office (which was equivalent to an election during the later empire)”.

számítva az *ante tres menses vel amplius*, azt kapjuk, hogy a hivatalba lépés valamikor – bármikor – június 1. után volt.

2. De ha igaz is van Mommsennek a *nominatio* értelmezésével kapcsolatban, semmit sem tudunk arról, hogy mennyi idővel a tényleges választások előtt voltak ezek a *nominatio*es. Semmi sem igazolja tehát, hogy a március elsejei pályázójelölés után már márciusban le is folytatták a választásokat, így a Mommsennél említett április 1-jei dátum teljesen önkényes, nyilván azért van rá szükség, hogy három hónappal számolva valahogy kijöjjön a július 1.¹²⁸
3. De ha az első két pontban tévednénk is, az *ante tres menses vel amplius* értelmezése is meglehetősen önkényes Mommsennél: a *tres menses* jelölné az április 1. és július 1. közötti időtartamot, a *vel amplius* pedig csak és kizárólag a március 1. és április 1. közötti időtartamot, azaz mintha csak az szerepelne a szövegben, hogy *ante tres vel quattuor menses*. Hiszen ha az *amplius* egy hónapnál többnek tekintjük, akkor a feltételezett július 1-től visszaszámolva már március 1. előtt járunk.
4. Ráadásul a *CTh* 12.1.28 *Asia vicariusának* szól, így lehet, hogy csak Asiára vonatkozik és így nem lehet összekapcsolni a *CTh*. 12.1.8 márciusi időpontjával.

Összegezve a fentieket, azt kell mondanunk, hogy az idézett helyekből semmiféle bizonyítékot nem lehet nyerni a július 1-jei hivatalba lépés alátámasztására. Sőt, amennyiben az egyes pontban kifejtett értelmezésem a *nominatio*esről helyes, azaz itt már a tisztségviselők kijelölését, „választását” jelölte, a *CTh*. 12.1.28 kifejezetten azt bizonyítja, hogy a választásoknak és a hivatali évnak nem volt központosított időpontja Augustustól a negyedik századig.¹²⁹ Az edictum címzettje ugyanis Anatolius, *Asia vicarius*, következésképpen Ásiában a „választásokat” a 4. század elején március elsején tartották. A korábban tárgyalt OGIS 458-ból viszont tudjuk, hogy a „választások” (τὰ ἀρχαιρέσια) határideje július 14-e körül volt Ásiában a Kr. e. 1. sz. legvégén.¹³⁰ Mivel pedig a „március 1-jén” és a „legkésőbb július 14-ig” nem azonos, a választások idejét időközben bizonyosan módosították, így joggal feltételezhetjük, hogy ezt tették a hivatalba lépés idejével is. De ha ezt nem változtatták meg, akkor Ásiában az adatolt (OGIS 458) szeptember 23. maradt a hivatali év eleje, nem pedig a teljesen hipotetikus július 1-t. Azaz vagy megváltoztatták a hivatalba lépés időpontját az egész *provincia*ban/*diocesis*ben, és így nem igaz az a tétel, hogy a egészen a 4. sz. elejéig ugyanaz volt a hivatalba lépés ideje. Vagy nem változtatták meg, de így a július 1-jei időpontot cáfolhatjuk meg.

A fenti eredményeket az alábbi táblázatban foglalhatjuk össze:¹³¹

¹²⁸ Ráadásul a Codex Theodosianus kiadásában a *CTh*. 12.1.28-hoz azt a megjegyzést fűzi, hogy „kalendis Martiis] expectes ante k. Mart.”

¹²⁹ Sőt erre utal a *CTh*. 12.1.8 is, hiszen ha konkrét időpontja van a *nominatio*esnek (március 1.) és a hivatalba lépésnek is (július 1.), akkor semmi értelme nincs a *tres menses vel amplius* kitételnek, hiszen pontos időpontot is megadhattak volna.

¹³⁰ Természetesen a *vicarius* alá tartozó *Asia* nem volt területileg teljesen azonos az Augustus alatti *Asia provinciával*.

¹³¹ Az 5. jegyzetben hivatkozott adatokat – részletes elemzés hiányában – nem vettem bele a táblázatba.

HELY	IDŐPONT	HIVATALBA LÉPÉS IDEJE (szakirodalom :: saját adat)
Tabula Heracleensis	Kr. e. 50k.	január 1. :: nincs adat
Urso	Kr. e. 44k.	január 1. :: január 1.
Venusia	Kr. e. 34–28	július 1. :: január 1. és július 1.
Asia (OGIS 458)	Kr. e. 9	--- :: szeptember 23.
Lucera	Kr. e. 5–4	július 1./január 1. :: nincs adat
Uzelis	Augustus alatt/után?	január 1. :: nincs adat
Pompeii	Kr. születése körül	július 1. :: nem július 1. és nem január 1. (?)
	59	július 1. :: jún. 18. – júl. 10.
Nola	31	július 1. :: július 1. – október 1.
Neapolis	71	július 1. :: május 1. – augusztus 31.
Interamna	72–73	április 1. (előtte és utána nem április 1.?) :: nincs adat (lehet április 1. is)
Singilia Barba	109	január 1. :: január 1.
Panhormus	198	július 1. :: nem január 1. (?)
Asia (<i>CTh.</i>)	4. sz. eleje	július 1. :: nincs adat

A fentiekben igyekeztem rámutatni a szakirodalom tipikusnak mondható hibáira, és arra a törekvésre, hogy a július 1-jét minden bizonyító erejű adat nélkül is igazoltnak tekintsék. Az egyes források részletes elemzésével kimutattam, hogy a július elseje mint a hivatali év kezdete egyetlen alkalommal sem igazolható teljes bizonyossággal, számos esetben legfeljebb a január 1. zárható ki. Bizonyos, hogy adott *provincia*kban lehetett egységes hivatalba lépési időpont, de hogy minden *provincia*ban így volt-e, hogy *provincia*nként azonos volt-e, és hogy időben változatlan maradt-e, azt nem tudjuk. Az OGIS 458 és a *CTh.* helyek pedig kifejezetten egy általános, térben és időben egységes hivatalba lépési időpont ellen szólnak. A július 1-jét mint Kr. e. 34-től az egész birodalomban egységes hivatali évkezdetet a források vizsgálata nem támasztotta alá.

Summary

From the publication of the CIL X in 1883 by Th. Mommsen, it has been widely accepted that the municipal magistrates entered office on the 1st of July from the end of the republic to the beginning of the 4th century AD at least, although some exceptions were noticed as well. This opinion is based on some unproven preconceptions: that the date of entering the office was always centrally determined; that it was not able to be changed by the local authorities; that there were two general dates the 1st of January and the 1st of July and if one of them can be excluded, the other one is the valid. Sometimes scholars use 'the evidence does not exclude' argument in the meaning 'the evidence proves'. In this paper I reexamine the arguments and evidences appearing in the literature and some neglected ones to prove that such a uniformity cannot be confirmed concerning the whole of the Empire from the first to the fourth centuries AD.